

πολιτικόν

Politikon

Časopis za istraživanje
fenomena politike

34/2023

IZDAVAČ
VOJVOĐANSKA POLITIKOLOŠKA ASOCIJACIJA (VPA)
Miše Dimitrijevića 89/36
21000 Novi Sad

SUIZDAVAČ
Nezavisna medijska organizacija, Glavni trg 3/G, 24400 Senta

Redakcija:

Prof. dr Đokica Jovanović, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
Prof. dr Magdalena Rekšć, Department of International and Political Studies, University of Lodz
Prof. dr Mensur Kustura, Pravni Fakultet, Univerzitet u Travniku
Doc. dr Katinka Beretka, Fakultet za pravne i poslovne studije Novi Sad, Univerzitet Union Beograd
Doc. dr Andrea Ratković, Fakultet savremenih umetnosti Beograd, Univerzitet Privredna akademija
Novi Sad
Dr Goran Kaluđerović, Nacionalna služba za zapošljavanje, Novi Sad
Mr Žarko Paunović, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

Glavni i odgovorni urednik:

Prof. dr Duško Radosavljević, Fakultet za pravne i poslovne studije Novi Sad, Univerzitet Union
Beograd

Izdavački savet:

Prof. dr Milan Podunavac, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu/Fakultet humanističkih
nauka, Univerzitet Donja Gorica, Podgorica
Prof. dr Aleksandar Molnar, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
Prof. dr Fuada Stanković, Pravni fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
Prof. dr Alpar Lošonc, Fakultet tehničkih nauka, Univerzitet u Novom Sadu
Prof. dr Boško Kovačević, Univerzitet Singidunum Beograd
Prof. dr Tibor Purger, University Rutgers, New Brunswick
Prof. dr Svenka Savić, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
Prof. dr Besim Spahić, Fakultet političkih nauka Sarajevo
Prof. dr Vladimir Ilić, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
Prof. dr Krešimir Žigić, (Center for Economic Research & Graduate Education - Economics Institute,
Prague
Dr Davorka Budimir, Transparency International Hrvatska, Zagreb
Prof. dr Petar Teofilović, Fakultet za pravne i poslovne studije Novi Sad, Univerzitet Union Beograd

Sekretarka Redakcije: Nikolina Matijević

Lektorice: Vera Šoti, Bernarda Radosavljević

Tiraž: 100 kom.

Štampa: Tampograf Novi Sad

Izlazi tri puta godišnje

Adresa Redakcije:

Miše Dimitrijevića 89/36, 21000 Novi Sad
e-mail: vpans2010@gmail.com

Naslovna strana – ideja i realizacija Đokice Jovanović. **Đordano Bruno na lomači inkvizicije.** Etere Ferari, bronzani reljef na spomeniku Đordanu Brunu (1887), u Rimu na Cvetnom trgu (Piazza di Campo de' Fiori).

Sadržaj

I Članci i studije

Duško Radosavljević – Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije u I svetskom ratu	7
Đokica Jovanović - Prethodna beleška, o jednom racionalnom romantizmu: Bukovšek -Imamo li mi Slovenci budućnost?	18
Stevan Marinković - Stradanje Jevreja iz transporta Kladovo-Šabac	32

II Prilozi

Goran Kaluđerović - Nepostojanje pobune uslov kontaminacije kulture ..	45
Tomislav Ketig – Intelektualac u savremenoj Vojvodini – Teze za debatu...	51

III Recenzije i prikazi

Snežana Kresoja - Normalizacija besramnosti	59
Boško Kovačević – Stranice koje plene.....	71
Uputstva autorima	79
Lista recenzenata	81

1 Članci i studije

SOCIJALDEMOKRATSKA STRANKA HRVATSKE I SLAVONIJE U I SVETSKOM RATU

Apstrakt: *Tokom I svetskog rata, dolazi do promena u teorijskim postavkama, stavovima i političkima aktivnostima Socijaldemokratske partije Hrvatske i Slavonije, o načinima rešavanja nacionalnog pitanja, ujedinjenja i stvaranja zajedničke države. Do izražaja dolaze okolnosti u kojima stranka deluju, ratno okruženje, gubitak perspektive, nemogućnost političkog delovanja, zabrane, odustajanja od programa zajedničkog delovanja i drugi činioci. U radu ćemo prikazati i analizirati neke od ovih procesa.*

Ključne reči: *Socijaldemokratska partija Hrvatske i Slavonije, I svetski rat, nacionalno pitanje, ujedinjenje, Jugoslavija.*

SDSHiS - Ocene Balkanskih ratova i početak Prvog svetskog rata

Zvanični organi Monarhije nisu se libili sredstava pritiska, u nameri da spreče vrlo jaka jugoslovenska osećanja širom Monarhije, posebno u Hrvatskoj. Ta su se osećanja naročito ispoljila posle pobeđe balkanskih saveznika u balkanskim ratovima. Te su pobeđe bile trn u oku zvaničnoj politici Austro-Ugarske, posebno iz razloga onemogućavanja imperijalističkih ciljeva Monarhije, čiji je davni san bio zauzimanje Soluna. Sa druge strane, hrvatsko-srpska koalicija, na svome sastanku u Budimpešti, održanom 28.

¹ Redovni profesor Fakulteta za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić u Novom Sadu. Predsednik Vojvođanske politikološke asocijacije (VPA), Novi Sad. E-mail: vpans2010@gmail.com

11. 1912. godine², pozdravlja te pobjede, a njoj se pridružuju i socijalisti Hrvatske. U svojoj deklaraciji, oni osuđuju namere Monarhije da „spasava” bilo koji narod ili državu na Balkanu, jer njeni stanovnici, posebno u Dalmaciji, Bosni, Hrvatskoj i Slavoniji, moraju se prvo spasavati od nje same, i njenog nasilja i apsolutizma. Takođe su protestovali i protiv namera vladajućih slojeva da narod Hrvatske uvuče u svoje balkanske osvajačke ratove. Hrvatski socijalisti misle u tim godinama da je najbolje rešenje balkanskog problema u stvaranju federacije balkanskih republika.

Verujući i u vreme komesarske uprave nad Hrvatskom, u iluziju mogućnosti saborskog prestrukturiranja, Socijaldemokratska stranka, sa već oslabljenom organizacijom strukturom, i dalje se zalaže za ukidanje apsolutizma, i ima veru da će novi izbori za Sabor doneti demokratiju, te jasan i potpun sporazum o temeljima pune narodne ravnopravnosti. Da su sve te, vrlo korektno sročene i prezentirane ideje daleko od biračkog tela, pokazuju rezultati izbora, gde koalicija trijumfalno pobeđuje, a socijalisti ostaju bez mandata u Saboru.

Nacionalistička omladina, kivna na odstupanje koalicije, njenih bitnih programskih osnova, započinje sa taktikom terora i atentata. Tu akciju zaključuje **Gavrilo Princip** atentatom nad austrijskim prestolonaslednikom **Francom Ferdinandom**, što Austro-Ugarskoj daje davno čekani povod za početak rata. Taj događaj istovremeno daje povoda i frankovcima da obnove davno izrečene stavove na račun Srba, kao veleizdajnika i neprijatelja države. Počinju progone i maltretiranja Srba, koje u odbranu uzimaju socijalisti Hrvatske. Oni nisu mogli da se pomire sa situacijom u kojoj društveni ološ i talog počinje da sprovodi samo njemu znan zakon linča i uništenja. Socijalisti su pojavu učestalih atentata tumačili teškim društvenim i inim uslovima života Jugoslovena koji su živeli u Monarhiji, i premda su ih odbacivali kao smisleni oblik ispoljavanja stavova u borbi za nacionalno oslobođenje, oni su osuđivali mere svake represije, prvo nad Srbima unutar

² V. Korać, „Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji”, knj. I, Zagreb, 1929, str. 229-230.

Monarhije, a zatim i protivu svih ostalih jugoslovenskih naroda. Znajući da sa zahtevima za zaštitu, u prvom redu Srba, ide u susret veoma teškim danima, stranka nije ni mogla ni htela da se odrekne svojega, vrlo principijelnog stanovišta.

Ban Skerlec je zabranio rad stranci 1914. godine.

Stavovi partije za vreme rata i pristupanje Narodnom vijeću

Rad stranke u uslovima zabrane nije bio osobito značajan, osim pokušaja **Vitomira Koraća** u početku 1915. godine da opravda ratna angažovanja, te da za rat isključivo optuži politiku vlade **Nikole Pašića**, koja je navodno isuviše bila pod uticajem oficira-političara. Takođe, grupa socijalista okupljenih oko Koraća odbija ideju bosanskih socijalista da se pokrene list koji bi pisao o ratu, o obnavljanju partije, te o inicijativama za mir. Ista grupa odbija i predlog Zemaljske vlade da obnovi političku agitaciju u proleće 1917. godine, te da prisustvuje socijalističkoj konferenciji u Stokholmu, procenjujući da je to još jedna u nizu podvala te iste vlade, odnosno njena želja da se rad socijaldemokrata stavi pod kontrolu.

Tolika predostrožnost vlasti prema socijalistima ipak nije bila potrebna iz razloga što su brigu nad definisanjem jugoslovenskih političkih stavova preuzele buržoaski orientisane političke partije, i to prvo sa *Majskom deklaracijom* (30. maj 1917. godine), koja je predviđala ujedinjenje Jugoslovena u okviru Monarhije, te *Krfskom deklaracijom* (jul 1917. godine), zajedničkom deklaracijom vlade Kraljevine Srbije i Jugoslovenskog odbrambenog odbora u Londonu, koja je predviđala stvaranje jedinstvene države Srba, Hrvata i Slovenaca, u kojoj bi se nalazile Srbija, Crna Gora i jugoslovenske zemlje u sastavu Austro-Ugarske Monarhije. Socijalisti Hrvatske, nemajući svoj nacionalni program, smatraju da su dovoljni njihovi stavovi iz perioda pred rat, pa na osnovu njih kritikuju akcije buržoaskih partija, što je umnogome bilo ispravno, ali oni sami nisu mogli da daju odgovarajuća rešenja

jugoslovenskog problema, kako u teoriji, tako ni u političkoj praksi. Ipak, i pored ovoga problema, socijalisti Hrvatske su se trudili da ne ostanu na margi-nama društvenih zbivanja. Ocenjujući ulogu Antante i SAD u novonastaloj situaciji, oni zaključuju da se one ne zalažu za stvaranje države Srba, Hrvata i Slovenaca iz principijelnih razloga, no iz razloga zaustavljanja nemačkih i austrijskih imperijalističkih interesa. U kritici buržoaskih nacionalnih programa, oni polaze sa pozicija integralnog jugoslovenstva koje počiva na srpsko-hrvatsko-slovenačkoj kompaktnosti i celini, te odbacuju sve ono što nije u skladu sa ovakvim gledištem. Istovremeno, ne gledajući na klasne razlike, uspostavljaju saradnju sa buržoaskim strankama u onim segmentima gde su im gledišta i interesi slični ili zajednički. U ovom periodu se može uočiti i napuštanje stavova hrvatskih socijalista iznetih na Ljubljanskoj i Balkanskoj konferenciji, koji se pominju uzgred i strogo formalno.

Neprihvatanje Memoranduma SDSHiS i SDSBiH, koji se zalagao za integralno nacionalno ujedinjenje Južnih Slovena, od strane socijalističke konferencije u Stokholmu, te prihvatanje stavova austrijske socijaldemokratije na istom skupu o očuvanju Monar-hije, označilo je početak odbacivanja austromarksističkog gledanja o rešavanju nacionalnog pitanja u Monarhiji. Hrvatski su socijalisti, neposredno posle ovog događaja, zaključili da se stanovište austrijskih socijalista u vezi sa nacionalnim pitanjem ne razlikuje mnogo od gledišta austrijskog državnog vrha.

Od kraja 1917. godine, razvoj političke situacije u Hrvatskoj je pokazivao sve osobine nesigurnosti, pa i raspada političkog i društvenog poretka. Toga je svestan i režim, pa zahteva posebno energičnu akciju protiv onih snaga, koje pod firmom jugoslovenstva žele ostvariti prevrat većih dimenzija. Posebno je režim bio svestan mogućnosti uspostavljanja takve situacije, koja bi vodila stvaranju revolucionarne stihije, po uzoru na Rusiju. Blok nacionalne buržoazije i socijalne demokratije je sa dosta uspeha koristio ovu situaciju da progura ideje jugoslovenske nacionalne revolucije, što

mu je posle dosta borbe i pošlo za rukom. Sa druge strane, u završnom procesu raspada Monarhije, i hrvatska se socijaldemokratija našla na raskršnici - ona nikako nije mogla, a ni htela da sledi austromarksističku koncepciju, sa kojom je odlučno raskinula u pripremi za konferenciju u Stokholmu, dok sama opet nije bila spremna da sledi put Oktobarske revolucije u Hrvatskoj, niti da ga sama inicira. Započet u toku 1917. godine, rascep između dva krila hrvatske socijaldemokratije se nastavio i u 1918. godini, sa nesagledivim posledicama za samu stranku. Događaji na ratištu opredeljuju stranku da sazove sastanak hrvatske, slovenačke i bosansko-hercegovačke partije³, radi zauzimanja zajedničkih stavova, veza-nih za rešavanje jugoslovenskog pitanja. Neposredno po završetka ovoga skupa, hrvatski socijalisti odlučuju da sarađuju sa strankama u okviru Narodnog vijeća.⁴ Ova je odluka bila u skladu sa dotadašnjim razvojnim putem SDSHiS, jer ona od svog osnivanja nije bila sklona revolucionarnom putu, već se u ostvarivanju socijalističkih težnji i interesa radničkog pokreta uvek opredeljivala za legalne puteve i oblike klasne borbe.

Nacionalno oslobođenje i stvaranje jugoslovenske države

Februarska revolucija u Rusiji 1917. godine, doprinela je ohrabrenju masa širom Evrope, posebno u Austro-Ugarskoj, gde se sve izraženije negoduju zbog produžetka rata i zahtevaju uspostavljanje mira. Austrijska socijaldemokratija takvo stanje ne koristi, a umesto stvaranja revolucionarne atmosfere, ona insistira na prenošenju borbe u parlament i pritisku na vladu, u cilju stvaranja uslova za mir, i nastojanja da se preko Internacionale ponude rešenja za mir. Zato je austrijska socijaldemokratija odigrala bitnu ulogu u organizaciji Stokholmske konferencije, u koju je polagala velike nade.

³ Konferencija prvaka jugoslovenskih socijaldemokratskih partija iz monarhije, održana u Zagrebu, 6. oktobra 1918. godine.

⁴ U Središnji odbor Narodnog vijeća su ušli predstavnici oba partijska krila V. Korać i V. Bukšeg.

Biilo im je jasno da će njihov angažman u Stokholmu najviše zavisiti od njihovog stava prema jugoslovenskom pitanju, odnosa prema SSDP i socijaldemokratskim strankama iz jugoslovenskih krajeva Austro-Ugarske. Zbog toga su **Karl Rener** i **Viktor Adler** dali izjavu, u ime svoje partije, da srpski narod treba da povрати svoju državnu samostalnost, te da ujedinjenjem Srbije i Crne Gore dobije izlazak na more. Što se tiče jugoslovenskih zemalja u Austro-Ugarskoj, oni se protive njihovom izlasku iz postojećeg sklopa, naglašavajući da podržavaju njihove zahteve za autonomijom unutar monarhije. Stavovi bili u saglasnosti sa dugogodišnjim stavovima austrijske socijaldemokratije, koji su u ime insistiranja na istorijskom kontinuitetu, trebali da obezbede nove, demokratske oblike austrijske i balkanske federacije. Karl Rener je naglašavao da činjenica što će Jugosloveni živeti u tri zasebne države, ne bi trebala da izazove manjak osećaja o svesti o njihovoj nacionalnoj povezanosti. Na ovom skupu su austrijske socijaldemokrate mogle da se uvere da njihova platforma o nacionalnom pitanju nema podršku jugoslovenskih socijaldemokratskih partija, te da ovim partijama više ne odgovaraju dva rešenja za jugoslovensko pitanje - austrijska i balkanska federacija. Posebno je Renerovo i Adlerovo nezadovoljstvo bilo veliko zbog Memoranduma SSDP, kojim se tražilo ujedinjenje Srbije sa Crnom Gorom, Bosnom i Hrecegovinom i Dalmacijom, na koji bi način Srbija postala jadranska država. Gledano iz ugla ujedinjenja Jugoslovena, ni predlog austrijske delegacije, ni predlog SSDP, nisu predlagali ukidanje političke razdvojenosti Jugoslovena. Program koji bi ovaj problem adekvatno rešio nisu imali ni SSDP a, ni ostale jugoslovenske stranke.

Značajan doprinos mogućnosti ujedinjenja, koji se javlja sa promocijom Majske deklaracije, većinom koriste građansko-buržoaske stranke, koje za ideje iz deklaracije uspevaju pridobiti široke narodne mase. Posle pojave Krfske deklaracije Jugoslovenskog odbora i srpske vlade, deklaracioni pokret počinje da se sve više odupire postavljenom okviru, te počinje da izražava težnju za ujedinjenjem u samostalnu jugoslovensku državu. Iako

su jugoslovenske socijaldemokratske stranke iz monarhije bile privržene *Tivolskoj rezoluciji* o rešavanju jugoslovenskog pitanja, bez nekog naročitog nacionalnog programa koji bi odgovorio na novu situaciju, nisu mogle duže ostati izvan deklaracijskog pokreta. Tako je na ovaj način Austro-Ugarska bila lišena podrške bilo kog značajnijeg političkog faktora u jugoslovenskim zemljama.⁵

Početakom 1918. godine vođe Antante, **Lojd Džordž**, **Žorž Klemanso** i **Vudrou Vilson**, još ne smatraju da je ratni cilj rušenje Austro-Ugarske, tako da Vilsonov plan u tački 10 naglašava da je Austro-Ugarska dužna da svojim narodima osigura najširu autonomiju. Međutim, u Austriji izbijaju štrajkovi, te pobuna mornara u Boki Kotorskoj, u kojoj su se najviše isticali Česi i Jugosloveni. Ovo je značilo da vlasti ne mogu više uzdati u vojsku, koja je bila najvažniji oslonac u sprovođenju politike dvora i vlade.

Političke grupacije i stranke iz jugoslovenskih zemalja Austro-Ugarske okupljaju se na sastanku u Zagrebu, 2. i 3. marta 1918. godine, gde konstatuju da je nužna nacionalna koncentracija, da se u skladu sa pravom naroda na samoopredeljenje traži stvaranje nezavisne, demokratski uređene države Slovenaca, Hrvata i Srba. Ovom skupu su prisustvovali i predstavnici SDSHIS i priključili se politici nacionalne koncentracije.

Postepeno dobijanje podrške na međunarodnom planu za rešenje jugoslovenskog pitanja rezultat je Jugoslovenskog odbora na čelu sa **Antom Trumbićem**, te posebno kongresa potlačenih naroda Austro-Ugarske, održanog u Rimu od 8. do 10. aprila 1918. godine, koji se izjašnjava za pravo Jugoslovena da žive u samostalnoj državi.⁶

⁵ U Hrvatskoj je interese Beča do kraja rata zastupala Frankova stranka prava, a u Bosni i Hercegovini grupa oko Štadlera je podržavala trijalističko rešenje, dok se muslimanski krug Arnautovića držao ugarskih stavova.

⁶ D. Janković i B. Krizman, „*Građa o stvaranju jugoslovenske države (1. I - 20. XII 1918)*”, I tom, *Opšta rezolucija kongresa potlačenih naroda Austro-Ugarske*”, Beograd, 1964, str. 171.

Sledeći korak u formiranju zajedničke države bio je proboj Solunskog fronta i kapitulacija Bugarske, koji su nagovestili da je poraz Centralnih sila pitanje vremena. U Zagrebu se 6. oktobra osniva Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba. Ono proklamuje program u kom se zahteva „*ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba u narodnu, slobodnu i neovisnu državu Slovenaca, Hrvata i Srba, uređenu na demokratskim načelima*”.⁷ Istog se dana u Zagrebu susreću delegacije socijaldemokratskih stranaka Slovenije i Hrvatske, koje odbacuju *Tivolsku rezoluciju*, te, shodno pravu naroda na samoopredeljenje, zahtevaju ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba u zajedničku jugoslovensku državu. Delegacije stranke odlučuju da će raditi u okviru Narodnog veća „*u svim točkama koji se ne protive socijalističkim načelima*”.⁸

Čineći poslednje napore da sačuva monarhiju, car **Karlo** je objavio Manifest o pretvaranju Austrije u saveznu državu, 16. X 1918. godine. Ovo je samo bila potvrda da su narodi dvojne monarhije već bili uzeli sudbinu u svoje ruke. Već 19. X, Narodno vijeće SHS se proglasilo najvišom vlašću u jugoslovenskim zemljama dvojne monarhije.⁹

Hrvatski državni sabor, na svojoj sednici od 29. oktobra 1918. godine, a na osnovu prava naroda na samoopredeljenje, donosi odluku o raskidu svih držano-pravnih odnosa i veza između kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s jedne i Kraljevine Ugarske i Carevine Austrije s druge strane.¹⁰

1. decembra 1918. godine, u Beogradu je proglašeno ujedinjenje Srbije sa zemljama države Slovenaca, Hrvata i Srba u kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.¹¹ Na ovaj se način ostvarila viševjekovna želja Jugoslovena za

⁷ Isto, str. 332.

⁸ Isto, str. 331.

⁹ D. Janković i B. Krizman, „Građa o stvaranju jugoslovenske države (1. I-20. XII 1918), II tom, Objava Narodnog vijeća”, Beograd, 1964, str. 373-374.

¹⁰ D. Janković i B. Krizman, „Građa o stvaranju jugoslovenske države (1. I-20. XII 1918), II tom, Objava Narodnog vijeća”, Beograd, 1964, str. 405-406.

¹¹ Isto, str. 673-676.

stvaranje jedinstvene države, koja je nastala u saradnji sa blokom Antante, pobednikom u I svetskom ratu.

Umesto zaključka

Šok izazvan početkom I svetskog rata i proratnim stavom većine socijaldemokratskih partija Evrope, posebno austrijske socijaldemokratske partije, bio je praćen osećanjem zbunjenosti i izgubljenosti u hrvatskoj socijaldemokratskoj partiji. Kada se situacija popravila, posle februarske i oktobarske revolucije u Rusiji, partija se partije našla u vrtlogu političkih promena bez nacionalnog programa. Bez većih mogućnosti da utiču na događaje, našla se na repu događaja, i priključila građanskim strankama u ovim akcijama.

Ostvarenje jedinstvene države, najvažniji istorijski cilj Jugoslovena, za SDSHiS, kao deo jugoslovenske socijaldemokratije, značio je novi zadatak - početak rada na izradi nacionalnog programa nove partije. Ovo se namevalo kao primarni zadatak zato što su socijaldemokratske partije u završnim godinama I svetskog rata bile primorane da prihvate nacionalne programe buržoaskih partija, i na njima utemeljenu politiku nacionalne koncentracije. Ipak, na ovom se zadatku nije moralo kretati od nule; postojali su od ranije pojedini izvori koji su se mogli koristiti u stvaranju koncepcije zajedničke partije, kao što su bili Memorandum SSDP o položaju radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini, istupanja Cankara i slično. Takođe, za stvaranje programa su se mogla koristiti međunarodna iskustva, prvenstveno primeri Rusije i Austro-Ugarske. Dok je jedna poštovanjem prava naroda na samoopredeljenje uspela da zaustavi dezintegracione procese, dotle je druga, izbegavajući primenu tog istog prava, doživela raspad svoje viševakovne državno-pravne strukture.

LITERATURA

- Banac, Ivo. 1984. *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. Ithaca, N.Y. and London: Cornell University Press
- Britovšek, Marjan. 1965. *Stavovi Druge linternacionale prema ratu i kolonijalnom pitanju*. Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta
- Comite organisateur de la conference socialiste internationale de Stockholm. 1918. Stockholm. Stockholm
- Čirić-Bogetić, Ljubinka, Đorđević, Miroslav. 1980. *Iz političke istorije jugoslovenskih naroda XIX i XX vek*. Beograd: Privredni pregled
1989. *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918, knjige 1-2*. Beograd
- Gros, Mirjana. 1956. *Socijalna demokracija prema nacionalnom pitanju u Hrvatskoj 1890-1902*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske
- Gudac, Žarko, Đorđević, Miroslav. 1994. *Savremena politička istorija*. Beograd: Zavod za udžbenike
- Horvat, Josip. 1991. *STRANKE KOD HRVATA I NJIHOVA IDEOLOGIJA*, Beograd
- *ISTORIJSKI ARHIV KPJ, tom IV, Socijalistički pokret u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji i Istri 1892 – 1919*. 1950. Beograd
 - E. Kardelj. 1973. *RAZVOJ SLOVENAČKOG NACIONALNOG PITANJA*, Beograd
 - K. Kautski. 1979. *„ORTODOKSNI MARKSIZAM“ I REFORMIZAM*, Zagreb,
 - V. Korać. 1929/1930/1933. *POVJEST RADNIČKOG POKRETA U HRVATSKOJ, 1-3*, Zagreb
 - V. I. Lenjin. 1979. *IMPERIJALIZAM KAO NAJVIŠI STADIJUM KAPITALIZMA*, Beograd
 - J. Marjanović. 1954. *NASTANAK I RAZVITAK RADNIČKOG POKRETA U JUGOSLOVENSKIM ZEMLJAMA DO PRVOG SVETSKOG RATA*, Beograd
 - K. Marks/F. Engels. 1972. *KRITIKA GOTSKOG I ERFURTSKOG PROGRAMA*, Beograd
 - K. Marks/F. Engels/V. I. Lenjin. 1973. *NACIONALNO PITANJE*, Sarajevo
 - B. Pribićević. 1982. *SOCIJALIZAM SVETSKI PROCES*, Beograd
 - D. Radosavljević. 1993. *STAVOVI SRPSKE I HRVATSKE SOCIJALDEMOKRATIJE O NACIONALNOM PITANJU (rukopis)*, FPN
 - D. Radosavljević. 2001. *ELITE I TRANSFORMACIJA*, Novi Sad
 - D. Radosavljević. 2010. *EDUARD BERNŠTAJN I FABIJANCI: Sudbonosni londonski susreti*. Novi Sad
 - D. Radosavljević. 2013. *POGLED S LEVA*, Novi Sad
 - R. Ratković. 1965. *POLITIČKA TEORIJA AUSTROMARKSIZMA*, Beograd
 - E. Redžić. 1963. *PRILOZI O NACIONALNOM PITANJU*, Sarajevo
1976. *KARL RENER O NACIONALNOJ KULTURNOJ AUTONOMIJI I JUGOSLAVENSKOM PITANJU*, u: *Prilozi za istoriju socijalizma*, Beograd
- V. Strugar. 1963. *JUGOSLOVENSKE SOCIJALDEMOKRATSKE STRANKE 1914-1918*, Zagreb
 - F. Šišić. 1920. *DOKUMENTI O POSTANKU KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA*, Zagreb
1975. *PREGLED POVIJESTI HRVATSKOG NARODA*, Zagreb

- A. F. P. Taylor. 2001. HABSBUŠKA MONARHIJA 1815-1918, Beograd
 - E. B. Vahtel. 2001. STVARANJE NACIJE, RAZARANJE NACIJE, Beograd
 - M. Vladislavljević. 1991. HRVATSKA AUTONOMIJA POD AUSTRO– UGARSKOM, Beograd
 - P. Vranicki. 1978. HISTORIJA MARKSIZMA, knj. I, Zagreb
 - M. Zečević. 1983. ČINIOCI STVARANJA JUGOSLOVENSKE DRŽAVE 1918, u: Marksistička misao br. 6, Beograd
1989. JUGOSLOVENSTVO OD IDEJE DO DRŽAVE 1918. GODINE, u: Marksistička misao br. 1, Beograd

SOCIAL DEMOCRATIC PARTY OF CROATIA AND SLAVONIA IN FIRST WORLD WAR

Abstract: *During World War I, there was a change in theoretical assumptions, attitudes and political activities of the Social Democratic Party of Croatia and Slavonia on ways of resolving the national question, unification and the creation of a joint state. The circumstances in which the party acts came to the fore: war environment, loss of perspective, inability of political activity, ban, abandonment of the joint program of action and other factors. In this paper we present and analyze some of these processes.*

Keywords: *Social Democratic Party and the Croatia and Slavonia, World War I, the national question, the unification, Yugoslavia.*

Rad je primljen u Redakciju 26. 10. 2022. godine.
Rad je odobren za štampu 25. 05. 2023. godine.

PRETHODNA BELEŠKA, O JEDNOM RACIONALNOM ROMANTIZMU: BUKOVŠEK -IMAMO LI MI SLOVENCİ BUDUĆNOST?²

Na činjenicu da je Slovenac **Bukovšek** prvi upotrebio reč „Jugoslavija“ podsetio me **Božidar Jezernik**, profesor etnologije Balkana i kulturne antropologije na Univerzitetu u Ljubljani u jednom od njegovih intervjuua.³ Iste godine, kada je objavljen taj intervju, kod nas je objavljena knjiga Božidara Jezernika „*Jugoslavija, zemlja snova*“.⁴

Zamolio sam zato nedavno mog prijatelja **Mirana Komca**, profesora Univerziteta u Ljubljani, da pronade časopis „*Slovenija*“, broj 84. iz 1849. godine, u kome je objavljen Bukovšekov tekst *Imamo li Slovenci prihodnost? (Imamo li mi Slovenci budućnost?)*. Želeo sam pročitam taj, ispostavilo se, vrlo zanimljiv tekst. Kolega Komac je vrlo brzo u bibliotečkim fondovima uspeo da nađe časopis i da mi ga dostavi.

¹ Profesor Filozofskog fakulteta, Univerziteta u Beogradu u penziji. E-mail: djole@junis.ni.ac.rs.

² Bukovšek, *Imamo li Slovenci prihodnost?*, „Slovenija“, Ljubljana, 84 (1849)

³ *Jezernik: Kralj Aleksandar bio je moderniji vladar od Tita*. Intervju: razovarao Dragan Štavljanin, Radio Slobodna Evropa, 17. 10. 2018. <https://www.slobodnaevropa.org/a/bozidar-jezernik-100-godina-jugoslavije/29561505.html>

⁴ Božidar Jezernik, *Jugoslavija, zemlja snova*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2018.

U nameri da prevedem tekst i time ga predstavim javnosti, pokušao sam da u literaturi nađem puno ime autora Bukovšeka i više informacija o njemu. Nisam uspeo. Ali, to ne znači da, bar osnovne informacije o piscu ne postoje negde u nekoj arhivi, nekom bibliotečkom odeljenju ili u nečijoj privatnoj biblioteci... U intervjuu je i profesor Jezernik rekao da ne zna njegovo puno ime, a to je kazao i profesor Komac u prepisci sa mnom.

Smatram da je ovaj tekst važan i zanimljiv onim čitaocima koje zanima fenomen jugoslovenstva i Jugoslavije. Posebno je zanimljivo da je Bukovšekov tekst sročan u racionalnom duhu. I to bez ikakvog romantičarskog pripisivanja nacionalnog (ili nacionalističkog) ekskluzivizma Slovincima, a što je u periodu nastajanja nacija u Evropi bio vrlo čest manir u tumačenju značaja i položaja drugih evropskih nacija. Taj ekskluzivizam se kretao, objašnjavao je **Patrik Geri** (Patrick J. Geary), do „*dokazivanja*“ biološke posebnosti narodâ. Geri govori o postojanju dveju kategorija u tumačenju nastanka i osobina nacija. Kategorije kojima su Evropljani pokušavali, a i pokušavaju da razumeju razlike među, u ovom slučaju, narodnim, etničkim... društvenim grupama nasleđene su i iz klasične i iz biblijske antike. Ukratko rečeno, postoje dve vrste „*naroda*“. „*Jedna je ustavna, zasnovana na zakonu, lojalnosti i nastala je istorijskim procesom. Druga, koja je uglavnom nastala izvan procesa istorijskih promena, je biološki, zasnovan na poreklu, običajima i geografiji. Grubo, razlika se može okarakterisati kao ,mi' i ,oni'; ,civilizovani' i ,varvari'. (Tradicija živi i danas: na mnogim mestima u Evropi i Americi, istorijski muzeji se bave samo ,nama', dok muzeji prirodne istorije, zajedno sa prikazima životinja, biljaka i minerala, sadrže Indijance, Afrikance i druge ,prirodne narode)*“.⁵ Bukovšek, ni iz daleka, ne sugerirše mogućnost da su Slovenci, po bilo čemu, nadređeni ostalim narodima. Suprotno – kod njega je zrela ideja i zrela je vrednost da su ljudi, te i narodi jednakovredni među sobom.

⁵ Patrick J. Geary, *The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2002, str. 42.

Sada stižemo do pitanja: Otkud kod Bukovšeka upravo imena *Jugoslavija* i *Jugosloveni*? Na to pitanje Jezernik daje valjan odgovor: „Na osnovu geografskog položaja prema drugim Slovenima, ti su Sloveni Južni Sloveni. Pojam Južni Sloveni označavao je samo geografski odnos prema ostalim Slovenima, a sam po sebi nije imao isto značenje kao *Jugoslavija* odnosno *Jugosloveni*. Zbog toga Bukovšek *Jugoslaviju* nije nazvao *Južnom Slavijom*. U cilju stvaranja *Jugoslovena*, u Zagrebu je 1850. godine osnovano Društvo za jugoslavensku povjesnicu i starine. Njegov pokrovitelj bio je sam ban Josip Jelačić, koji je dao doprinos od 500 forinti. Članovi Društva bili su biskup Štrosmajer, Ljudevit Gaj, Eugen Kvaternik, ali i Vuk Stefanović Karadžić, Jovan Subotić. Knez Mihailo Obrenović poslao je iz Srbije prinos od 100 forinti. Ukupan broj članova bio je 250.“⁶

Vrlo važno mesto kod Bukovšeka zauzimaju *ilirski jezik* i *ilirski narod*. Valja reći da Bukovšek piše u vreme ilirskog pokreta, kao kulturnog pokreta koji stremlji ujedinenju Južnih Slovena i stvaranju jedinstvenog (ilirskog) jezika. A o ilirstvu je **Vladimir Ćorović** zapisao: „Pod tim arhaičnim ilirskim nazivom, koji se u Rimu upotrebljava kao oznaka za Slovene na jugu od kraja XV veka, obuhvaćene su već tada naše sve zemlje kao jedno zajedničko područje... Ovo ilirsko ime ušlo je u XVI veku naročito u promet i održavalo se dugo u stranoj, a i našoj, nauci kao zajednička oznaka za sve *Jugoslovene*; uvedeno početka kao stari geografski pojam za pripadnike starog *Ilirika*, ono se postepeno prenosilo i na njegove nove stanovnike, pa se onda počelo pisati i o novoj ilirskoj naciji i ilirskom jeziku.“⁷

Ilirski pokret je postojao od 1830. do 1850. godine u Habsburškoj monarhiji. Pokret je zabranjen 1843. godine. Zastupnici ilirskog pokreta su polazili od toga da je oslobođenje od hegemonih država (Austrija, Turska, Mađarska) moguće samo ukoliko se južnoslovenski narodi ujedine. Idejni začeci nastaju prevashodno kod Hrvata i Srba. I to na tragu Francuske re-

⁶ Božidar Jezernik, *Navedeno delo*, str. 222.

⁷ Vladimir Ćorović, *Istorija Jugoslavije*, Narodno delo, Beograd, 1933, str. 352.

volucije, hrvatskog jozefinizma⁸, kao i pod uticajem **Dositeja Obradovića**, potom, pod uticajem tekovina Prvog i Drugog srpskog ustanka...

Pokret je nazvan Ilirskim u nastojanju da se ne povrede posebna narodna osećanja južnoslovenskih naroda. Zato pokretu nije dato ni srpsko, ni hrvatsko ime. Ilirsko ime je, pored toga, bilo i tradicionalno, jer su se, kako u starijoj prošlosti, tako i u novije vreme u književnosti i državnim ustanovama tako nazivali prevashodno Srbi, Hrvati i Slovenci na području Habzburške monarhije.⁹

Što se Slovenije tiče, Austrija je 1816. godine stvorila Kraljevinu Iliriju (u čiji sastav su ušle pokrajine Kranjska, Gorica, Koruška, Gradiška i Istra), a narodni pokret koji se u prvoj polovini XIX veka razvio u Hrvatskoj nazvan je ilirski pokret. Kraljevina Ilirija je prestala da postoji oko 1850. Ugasila se bez odluke državnih vlasti.

Jan Kolar (Ján Kollár), uticajni slovački političar i pesnik, u raspravi *O književnoj uzajamnosti*¹⁰ zastupa panslovenske ideje. **Andrej Rozman** o Kolarovom delu piše: „*Kolar je u raspravi obrazložio kulturnu koncepciju slovenske uzajamnosti, polazeći od Herderove pretpostavke o postupnom razvoju naroda, u kome slovenski narodi mogu da dođu do izražaja tokom dijalektičkog razvoja nakon razdoblja grčko-rimske prevlasti i nakon njene smene germansko-rimskim periodom. Kolar je slovenstvo zamislio kao za-*

⁸ Pokret imenovan po Jozefu II Habzburškom (*Josef Benedikt August Johann Anton Michael Adam*), rimsko-nemačkom caru, ugarsko-hrvatskom i češkom kralju, koji je uvodio moderne ideje na pretpostavkama prosvetiteljstva. Vidi šire u: *Encyclopedia of World History – Age of Revolution and Empire 1750 to 1900*. Edited by: M. E. Ackermann, M. J. Schroeder, J. J. Terry, Jiu-Hwa Lo Upshur. M. F. Whitter, Volume IV, Facts On File books, 2008, str. 120.

⁹ O ilirstvu, primera radi, pored drugih, piše već početkom XVII veka Mavro Orbin (*Mavro Orbini Ravseo*), dubrovački benediktinac, istoričar i prevodilac u knjizi *Il Regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni. Historia*. U Srbiji je ovo delo objavljeno kao Mavro Orbin, *Kraljevstvo Slovena*, preveo Zdravko Šundrica, Srpska književna zadruga, Beograd, 1968. U Hrvatskoj kao Mavro Orbin, *Kraljevstvo Slavena*, prevela Snježana Husić, Golden marketing i Narodne novine, Zagreb 1999.

¹⁰ Ján Kollár *O literárnej vzájemnosti mezi kmeny a nářečimi slávskými*, 1836 (dodavanje – moje)

*jednicu četiri plemena. Zalagao se za kulturni razvoj svih slovenskih naroda kroz razmenu književnosti pisane na četiri slovenska dijalekta: ruskom, čehoslovačkom, poljskom i ilirskom, kroz osnivanje slovenskih biblioteka i slavističkih odeljenja itd.*¹¹

Ovim idejama se pridružuje i **Josip Marn** priređivanjem iscrpnog pregleda autorâ i njihovih knjiga i tekstova u časopisima sa tematikom o južnoslovenskim jezicima, zajedničkim aspektima njihovim i to u odbranu ideje o zajedničkom jeziku.¹² Knjigu je objavio na samom kraju XIX veka.

Naravno, ilirski pokret nije u južnoslovenskoj javnosti posvuda imao samo pristalice. Kao u Hrvatskoj i Srbiji, i u Slovernici su postojale ozbiljne rezerve. **France Prešern**, verovatno najznačajniji pesnik slovenačkog preporeda, je, u bojazni da ilirski jezik ne skloni ustranu slovenački jezik, gajio ozbiljne rezerve. Istovremeno, Prešern je učinio značajan pomak u afirmaciji slovenačkog književnog jezika. Uspeo je u nastojanju da „*prost narodni govor postane građa i oruđe velike pesničke veštine. O svome jeziku pisao je on ovo: ‚U ovoj zemlji obično govore nemački / Gospođe i gospoda koji zapovedaju, / A slovenački oni što ih služe.*“¹³ Prešern je bio rezervisan stoga što je ilirski jezik nastao kao konvencija između Hrvata i Srba na osnovu štokavskog dijalekta. Pa je tako u njemu je video veštačku tvorevinu. Tim pre što je pokušaj tvorbe ilirskog jezika bio zasnovan na oživljavanju arhaičnih južnoslovenskih izraza kao temeljnih.

Jedan od prvih pokušaja da se normira ilirski jezik je učinio **Batolomej (Barto) Kašić** (Bartholomaeus Cassius) knjigom *Institutionum linguae illyricae*.¹⁴ Kašićeva knjiga se smatra i jednom od prvih hrvatskih

¹¹ Patrick J. Geary, *The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2002, str. 42.

¹² Božidar Jezernik, *Navedeno delo*, str. 222.

¹³ Vladimir Ćorović, *Istorija Jugoslavije*, Narodno delo, Beograd, 1933, str. 352.

¹⁴ Pokret imenovan po Jozefu II Habzburškom (*Josef Benedikt August Johann Anton Michael Adam*), rimsko-nemačkom caru, ugarsko-hrvatskom i češkom kralju, koji je uvodio moderne ideje na pretpostavkama prosvetiteljstva. Vidi šire u: *Encyclopedia of World*

gramatika. Ilirski jezik, i u tome je Prešern bio u pravu, nije izdržao probu vremena. Naročito od nastanka slavistike i njegovog brzog razvoja već od početka XIX veka.

Podrobnije objašnjenje gašenja ilirskog jezičkog nadahnuća daje **Staniša Tutnjević**: „Kako ilirsko ime nije bilo adekvatno i nije imalo gotovo nikakve izgleda u daljem razvoju događaja tokom druge polovine 19. vijeka najčešće su se pominjale verzije kojima se obuhvata južno/jugoslovensko porijeklo narodnih zajednica sa ovih prostora. Razni autori u raznim prilikama ‚licitiraju‘ razna imena, ali svi polaze od iste namjere i stižu do istog cilja. Evstatije Mihajlović pominje ‚knjižestvo južno-Slavjana‘, Petar Jovanović govori o razvijanju ‚narodnosti sveslavjanske‘ i ‚utemeljenju književne sloge kod ilirski, jugozapadni, međusobnom rasprom slepo razdrobljeni Slavjana‘, Pavle Stamatović pominje rad na napretku ‚ugoslavenske ili srpskohrvatske-ilirske literature‘, Medo Orsat Pucić javlja se u Danici ‚u ime mladeži jugoslavjanske na padovanskom sveučilištu‘, Miloš Popović u listu Podunavka upotrebljava jugoslovensko ime, dalmatinski Srbin Nikola Borojević u početku predan ilirstvu ocjenjuje da Gaj ima veliku zaslugu što je stvorio novu književnu epohu kod onih ‚južnih Slavjana‘ koji se služe latinicom, i što je kaos njihovog jezika i pismenih pravila ‚tako sretno razmrsio‘, ali da to nije poželjno ‚za one Jugoslavjane, koji ćiriliska slova upotrebljavaju‘, jer narod nikakvu novost ne može prihvatiti zato što je njegov maternji jezik ‚sa jezikom od oltara tako tesno skopčan‘ da se ne može razdvajati, nego da književni jezik mora proizaći iz obadva, itd, itd. Jugoslovensko ime koje su Srbi u više navrata predlagali Ilirci su odbijali, jer su smatrali da je neopredijeljeno. U mnoštvu svih ovih prijedloga negdje pred Prvi svjetski rat preovladalo je, ipak, jugoslovensko ime.“¹⁵

History – Age of Revolution and Empire 1750 to 1900. Edited by: M. E. Ackermann, M. J. Schroeder, J. J. Terry, Jiu-Hwa Lo Upshur. M. F. Whitter, Volume IV, Facts On File books, 2008, str. 120.

¹⁵ O ilirstvu, primera radi, pored drugih, piše već početkom XVII veka Mavro Orbin (*Mavro Orbini Ravseo*), dubrovački benediktinac, istoričar i prevodilac u knjizi *Il Regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni. Historia*. U Srbiji je ovo delo objavljeno kao Mavro

I sada, kulturno-istorijska forenzika nalaže da se još jedna nedoumica o prvom objavljivanju imena Jugoslavija, koliko je ovom autoru to moguće, razreši. Postoje tvrdnje da je prvi u svojoj poeziji Jugoslaviju pomenio **Matija Ban. Branimir Anzulović** na jednom mestu pominje da je Matija Ban zapisao termin *Jugosloven*. „Hrvat Matija Ban, koji se nastanio u Srbiji 1844. godine, smatra se prvim koji je upotrebio izraz ‚Jugosloven‘ u pesmi 1835. godine.“¹⁶ Međutim, Anzulović ne navodi naslov te pesme. Dakle, Matija Ban posebno ne pominje Jugoslaviju.

A na kraju drugog teksta *Domovini mojoj*, Matija Ban kaže: „Narodnost, sloboda, jednakost i sojuz sve jednoplemene naše bratje pod krunom kralja jugoslavjanskoga (kurziv – moj) Ferdinanda, to je naša veličina, naša korist, naša slava, to ima biti dični povik dalmatinskih patriotah.“¹⁷ Matija Ban, dakle, ne pominje Jugoslaviju, a jugoslovenstvo (jugoslavjanstvo) se odnosi na Hrvate, Slovence i Srbe koji žive u Habzburškoj monarhiji. Svi ostali, te i Srbija, su isključeni iz ovog poimanja jugoslovenstva. Jedina pesma, prema onome što je meni znano, u kojoj Matija Ban pominje *jugoslovenski savez* je *Jadovanje nad Prizrenom*.¹⁸ Tu stoje stihovi: „Bi Lazaru knezu, / Čia ruka stezaše / Jugoslavja svezu...“ Izraz „Jugoslavja svezu“ znači „Jugoslovenski savez“ – Jugoslavija još nije pomenuta.

Valja naglasiti i to da Bukovšek Jugoslaviju pominje dve godine pre nego što je to učinio **Petar Petrović Njegoš** u *Predgovoru* knjizi *Lažni car Šćepan Mali*. Međutim, ni Njegoš ne pominje Jugoslaviju, već *jugoslovenstvo*. „Gospodin Tomazeo, piše Njegoš, usrdno priskoči i bi mi na ruku..., te mi

Orbin, *Kraljevstvo Slovena*, preveo Zdravko Šundrica, Srpska književna zadruga, Beograd, 1968. U Hrvatskoj kao Mavro Orbini, *Kraljevstvo Slavena*, prevela Snježana Husić, Golden marketing i Narodne novine, Zagreb 1999.

¹⁶ Ján Kollár *O literárnej vzájemnosti mezi kmeny a nářečnými slávkými*, 1836 (dodavanje – moje)

¹⁷ Andrej Rozman, *Ideja o literarni vzajemnosti med različnimi plemeni slovanskega naroda – včeraj in danes*. U: 46. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, zbornik, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 2010, str. 69.

¹⁸ Josip Marn, *Jezičnik. Knjiga Slovenska v XIX veku*, natisnila in založila J. R. Miliceva tiskarna, Ljubljana, 1890.

*dobri starac počne po mojoj čudi igrati, pet, šest, valjatijeh pisarčićah, tri čitave nedjelje po svima uglovima od arhive kopaše, i što god se moglo nač o čudnovatom Šćepanu i o drugijem stvarima otnoseći se Jugoslavenstva (kurziv – moj) sve ispisaše.*¹⁹ „A neki, opet, ‚kuma‘ Jugoslavije videli su u vladici i vladaru Crne Gore Petru Petroviću II Njegošu, koji je dao u Zagrebu 1851. godine štampati svoj rad *Lažni car Šćepan Mali sa napomenom: ‚u Jugoslaviji‘.*“²⁰

Važno je i to da Bukovšek piše svoj tekst u drugoj godini velike evropske revolucionarne krize (1848-1849), u vreme revolucionarnih nemira u Evropi u borbi novonastalog građanstva protiv apsolutističkih vlasti. Kriza je sobom nosila velike opasnosti i neizvesnosti, te je, tim pre, bila jasnija potreba malih naroda da međusobno zbiju redove.

I na kraju, danas je za mnoge ljude na jugoslovenskom podneblju nepojmljivo da su ljudi u ovoj zemlji nekada davno, pre manje od jednog i po veka, razmišljali o tome kakvi simboli će najozbiljnije izraziti duh jugoslovenstva. Evo dva primera iz burne istorije srpsko-hrvatskih odnosa o tome kako se moglo obostrano saradivati.

Nošen tim idejama, **Ivan Meštrović**, jugoslovenski i hrvatski vajar i arhitekta, je oblikovao od 1908. godine grupu skulptura kojima je dao ime „*Kosovski ciklus*“.²¹ On je smatrao, i to uverenje delio sa mnogim kulturnim i političkim delatnicima sa južnoslovenskog područja, da „*Kosovski ciklus*“ treba prihvatiti kao istorijsko – kulturnu osnovu za izgradnju ideje o zajedništvu južnoslovenskih naroda, odnosno za izgradnju jugoslovenstva. Meštrović ovo svoje delo nije okončao.

¹⁹ Petar Petrović Njegoš, *Lažni car Šćepan Mali. Istoričesko Zbitije Osamnajestoga vijeka*, Izdao 1851. godine Andrija Stojković u Trstu, str. I-II.

²⁰ Herman Vendel, *Borba Jugoslovena za slobodu i jedinstvo*, predgovor za srpsko izdanje napisao Dragiša Lapčević, preveo Milan S. Nedić, Narodna prosveta, Beograd, 1925, str. 200.

²¹ Bartholomaeus Cassius, *Institutionum linguae illyricae*, Romae, 1650.

U Nišu je 1937. godine otkriven i osveštan Spomenik oslobodiocima Niša, **Antuna Augustinčića**, vajara iz Zagreba, pred oko 10.000 Nišlija²² uz veliku narodnu svečanost. Uz prisustvo Antuna Augustinčića, spomenik je otkrio knez namesnik **Pavle Karađorđević**. A par meseci ranije, beogradsko „Vreme“ je donelo članak *Originalan spomenik hrvatskog vajara biće postavljen u Nišu. „Krajem ovog meseca hrvatski vajar g. Augustinčić završava radove na monumentalnom spomeniku palim Moravcima u Prvom ustanku i u Svetskom ratu. Spomenik će uskoro biti postavljen na Glavnom trgu u Nišu, kroz koji će voditi budući internacionalni put.*“²³ Taj spomenik i danas krasi centralni niški trg.

Tada odgovorni ljudi nisu gledali sa zlobom u očima na hrvatstvo, srpstvo, na Slovence... Ali, ti isti ozbiljni ljudi nisu za dva veka uspeli na stvore jugoslovensku političku naciju, niti ideju jugoslovenskog patriotizma (osim na bledim parolama). Dakle, u SHS / Jugoslaviji nije živelo većinski jugoslovenski opredeljeno stanovništvo, koje će, uz jugoslovenstvo, slobodno i legitimno negovati svoja etničko-narodna osećanja, jezik, veru, tradiciju i stvaralaštvo, običaje... kulturu uopšte. Niti kulturu koja će graditi stalni i svakidašnji kritički stav građanstva spram društvenih i državnih poslova. Kod nas, naprosto, nije negovan kritički otklon građanstva od strukturâ moći, kako se to moderno kaže. Zato je bilo sasvim moguće da, koliko 1989. godine, većina Jugoslavena smatra Jugoslaviju „važnijom od ,svoje republike“.²⁴ I, tragično, bilo je moguće da isti Jugosloveni, za godinu-dve, pod snažnim atakom nacišovinističke propagande u tim istim „svojim republikama“ okrenu, s mržnjom, leđa Jugoslaviji.

Ali, od samog nastanka SHS / Jugoslavije, kulturne, ekonomske i

²²Prema popisu 1931. godine u Nišu je živelo 35.465 stanovnika. *Kraljevina Jugoslavija. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine*, knjiga II, Državna štamparija, Beograd, 1938, str. 71.

²³ Branimir Anzulovic, *Heavenly Serbia: From Myth to Genocide*. New York University Press, New York and London, 1999, str. 195.

²⁴ Matija Ban, *Domovini mojoj*, Danica horvatska, slavonska i dalmatinska. Zagreb, 21 (1848).

političke prilike i suprotnosti su uveliko nadvisivale nejaku, idealističku, ne-artikulisanu, jugoslovensku ideju. „*Ekonomska politika nove države teško je mogla da se formuliše u uslovima spajanja različitih delova države u jednu celinu, raznolikih sistema i standarda, jednih pokrajina razvijenijih, a drugih nerazvijenih, oštih političkih sukoba oko vlasti i uticaja... Nerazvijenost, zaostajanje, ratna razaranja, upućivali su na što bržu akumulaciju, pri čemu se nisu birala sredstva, i to najpre za sopstveni, nacionalni razvoj... Prepirke i svađe ostale su karakteristične u celom periodu Kraljevine. Prve mere sređivanja prilika nosile su karakter ad hoc odluka..., privremenih mera usmerenih na... smirivanje nezadovoljstva i socijalno-političkih demagoških obećanja...*“²⁵ Kako između dva svetska rata, tako su istovetne duboke rovove kopale hegemonie nacionalne formacije, na talasu vlastititih egoizama, i radosno stvarale zlu krv u SFR Jugoslaviji. Krv je prolivena – Jugoslavija je uspešno satrvana – i, na zadovoljstvo tih hegemonâ i *nouveau riche* kapitalistâ, opljačkana. No, ovo je tema mučnih, demagoških, agresivnih, nacišovističkih rasprava i međusobica. Ali, na drugoj strani, to je i tema ozbiljnih rasprava. Raspravâ koje traju decenijama i koje će, po svemu sudeći, trajati unedogled.

Ko zna, da je bilo više autentičnih Jugoslovena Jugoslavija ne bi bila uništena i raskomadana politikom zločinstva, čelika i krvi. Možda bi se jugoslovenstvo, manje-više mirno, rastočilo i utopilo u svoje nacionalističke, slabe, autistične i beznačajne državice.

Zato smo kolegunica **Nika Sašek** i ja odlučili da prevedemo Bukovšekov tekst i pored toga što je pisan arhaičnim stilom slovenačkog jezika, koji je teži za prevođenje. Ali! Neka se čitalac podseti da je pre, bezmalo, dva veka jedan čestit, uman i dobronameran Slovenac na jednostavan i snažan način stao uz jednu humanu ideju – uz *racionalni romantizam jugoslovenstva*.

Cenjenoj čitateljki i poštovanom čitaocu preporučujemo Bukovšekovo slovo.

²⁵Matija Ban, *Jadovanje nad Prizrenom. – Pjesma posvetjena gospodinu Urbanu Bogdanovichu prizrenskomu biskupu*, Zora Dalmatinska, Zadar, 43 (1848).

Bukovšek

IMAMO LI MI SLOVENCİ BUDUĆNOST?

Sa slovenačkog preveli *Nika Sašek* i *Đokica Jovanović*

Bila bi besramna izdaja uskratiti budućnost našem narodu, pa i ja, radosna srca, kažem: Slovenci imaju slavnu budućnost. Međutim, niko ne treba da pomisli da su ove reči izvesne, kao što je $2 \times 2 = 4$, da je naša budućnost izvesnija posle izgovorenog i ostvarene jednakosti. Svaki rodoljub, čak i neobrazovan, ali nepokolebljiv Slovenac, bez sumnje želi da njegov narod ima svetlu budućnost, svetlu istoriju. Začudo, sve to nije od pomoći, željena ravnopravnost je još uvek u Božjim rukama, uzvišene želje rodoljuba su zaludne. Mi Slovenci ćemo biti bez budućnosti, ako se ne prenemo zbog nje, ako se uhvatimo u koštac bez potrebnih sredstava ili instrumenata, ako ne stupimo na put koji nas sigurno vodi do nje. Da smo malobrojni, dakle slabi za velike poduhvate, da imamo mnogo neprijatelja, opasne Nemce kao i Vlahe na granicama, a među nama još gore sledbenike Nemaca, koji nas neprestano ujedaju kao otrovnice, svako dobro zna. Zato nam je potreban saveznik, trebaju nam braća i sestre koji su hrabri i verni u srcu, koji će nam biti odani prijatelj u sreći i u nevolji, koji, kao i mi, ima potpuno iste ciljeve, i koji svoj cilj ostvaruje istim putem i istim sredstvima kao i mi.

Ma kakvi obrti se desili, direktno ću reći da nam saveznik ne treba samo zbog jadikovki da bez njega nećemo biti grana jakog jugoslovenskog stabla. Naša jedina dužnost je da se pobrinemo da se ova grana ne otcepi, jer bi tada otpala, a time i ugrozila celo stablo. Odsečeni ud od tela, će, ukratko, satrunuti, a telo će tek životariti i tegobno ispunjavati svoju svrhu.

Odvojimo li Slovence od ostatka Jugoslavije, tek ćemo tada životariti, vremenom ćemo nestati, što se, žali Bože, u mnoštvu germanizovanih suseda u Gorutanskoj²⁶ i Štajerskoj dobro ispoljava, a oslabiće i vaskrsla Jugoslavija.

²⁶ Petar Petrović Njegoš, *Lažni car Šćepan Mali. Istoričesko Zbitije Osamnajestoga vijeka*, Izdao 1851. godine Andrija Stojković u Trstu, str. I-II.

Prirodno je i uobičajeno da se slabiji jačem u nevolji u naručje podaje i da moli za pomoć, a prirodno je i da se mi Slovenci, kao slabiji u opasnosti, čvršće udružimo sa sunarodnicima Jugoslovenima, i da zovemo u pomoć protiv zajedničkog neprijatelja. Ne mislim na politiku, ne pozivam nikoga na oružje, već samo na duhovnu književnu uzajamnost, ka jednom jedinom jugoslovenskom književnom jeziku. Koliko se sećam, g. J. Macun je u jednom od prvih brojeva „Slovenije“ umešno i jasno dokazao da se ilirski jezik mora uvesti u naše učionice i kabinete.

Neću mnogo dokazivati, ali molim sve rodbljube, koji još nisu istog mišljenja, da ponovo pažljivo pročitaju navedeni članak. Ako se radi o ostvarenju opšteg dobra, sloga je preko potrebna, bez nje se ne može ostvariti nijedna svrha. Svetla budućnost dragocene književnosti ili literature je sada opšte dobro za koje se mi Slovenci borimo, i zato neka ustukne svaka sebičnost, svaka samovolja, svaka jednostranost. Svako ko se protivi ovoj slozi je otpadnik od svog naroda, služi uništenju Slovena. Svako ko je pročitao Pravila g. Majera²⁷ je uvideo da je put do ilirskog jezika za Slovence lak i kratak. Ovu knjigu ne mogu u dovoljnoj meri da preporučim svakom rodoljubu. A naročito svim slovenačkim i ilirskim piscima preporučujem da je pažljivo pročitaju i zasigurno će to biti korisno.

Ali, ne zahteva se sloga samo od Slovenaca, nego i od Ilira. G. Frulih je učinio prvi korak u svojoj njemačko-ilirskoj gramatici stavljajući umesto **O** na kraju reči **L**.

Draga braćo! poslednji je čas da se razmišlja o budućnosti i da se svaka sebičnost spreči.

Ako sada, uvodeći narodni jezik u učionice, budemo išli svojim samoljubivim putem, jao nama, nikada nećemo imati značajnu literaturu, uvek ćemo biti prinuđeni da se obrazujemo samo iz tuđih knjiga i da živi-

²⁷ Vidi šire u: Norka Machiedo Mladinić, *Političko opredjeljenje i umjetnički rad mladog Meštrovića*, Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, 1 (2009).

mo tuđim duhom. Dakle, onda ćemo protraćiti budućnost i učestvovati u strašnom samouništenju. Zbog nesloge i sebičnosti izgubili smo veliki deo nekada čisto slovenačke Gorutanske, a tako će biti i sa celom Slovenijom ako sada krenemo samo sebi poznatim putem. Gospoda koju je ministarstvo pozvalo u Beč da sačini slovensku terminologiju imaju najbolju priliku, a i svetu dužnost, da načine prvi korak ka jedinom književno-ilirskom jeziku. Ko poznaje imenovanu gospodu, videće da su oni najbolji u našem pokolenju.

Kad bi se skovale čisto slovenačke reči, Slovenci bi ih odmah prihvatili. Ali, bez sumnje, ni ilirske reči im neće zadati toliko napora kao latinsko-grčko-francusko-englesko-nemačke reči, od čega su Slovenci do sada imali mnogo nevolja.

Štampa je ushićeno objavila da su Rusini pred terminološkim ujedinjenjem sa Česima, neka to bude svetli primer za nas Slovence, jer niko neće kriti da su Slovenci mnogo bliži Ilirima nego što su Rusini bliski sa Česima. Ko je dobro promatrao jugoslovenski prostor neće skrivati da, na primer Slovenac iz Štajerske, može da se razume sa ljudima u turskom pograničju skoro jednako dobro kao i sa onima u nemačkom pograničju u karantanskom kraju iako govori istim književnim jezikom kao i Gorutanac koji je različit od književnog jezika u pograničju. Pomenuo sam vam one iz turskog pograničja, jer je poznato da Hrvati u Zagrebu, Varaždinu, Križevskoj oblasti imaju gotovo isto narečje kao i Slovenci, posebno Štajerci. Ako Hrvati u već pomenutim oblastima razumeju ilirski književni jezik, razumećemo ga i mi Slovenci.

Svakako će biti potrebno učenje uz gramatiku i rečnike, a slovenački jezik niko nije posisao s majčinim mlekom da ga ne treba učiti. Dajmo u ruke Slovincima, koji nisu pročitali nijednu slovenačku knjigu ni novinu, na primer „Sloveniju“ i oni će reći da je ne razumeju, da je ona hrvatska. To što u ilirskom jeziku ima mnogo reči koje su Slovincima nerazumljive dolazi otuda što je ilirsko narečje učenije od slovenačkog, jer su se Iliri probudili iz dugog sna ranije nego Slovenci. Gospoda Macun i Majer su valjano dokazali

potrebu za ilirskim jezikom, zato sam u najbolje vreme pokrenuo to pitanje – . To nije samo moje mišljenje i mišljenje nekih previše prepotentnih ljudi, već i mišljenje mudrih i mislećih ljudi, koji su poštovani u celoj Slaviji. Oni tvrde i kažu, da ćemo, mi Slovenci, propasti, da nemamo budućnost, ako se sada ravnopravno ne ujediniamo u Iliriji.

U starom gradu zlatnog Praga na Sv. Ferenca.

Rad je primljen u Redakciju 20. 04. 2023. godine.

Rad je odobren za štampu 25. 05. 2023. godine.

STRADANJE JEVREJA IZ TRANSPORTA KLADOVO-ŠABAC

„Šabac na vidiku. Zaustavljamo se iza grada.

Mnogo vojske ...“

(Dnevnik Hansa Klajna)

Uvod

Kladovo transport bio je transport 1.200² Jevreja koji su izbegli sa teritorije Trećeg rajha. Transport je pokrenut krajem 1939. godine, kada se krenulo iz Beča i Bratislave, Dunavom prema Crnom moru, pa kasnije i prema Palestini. putovanje im je zaustavljeno posle manje od mesec dana, sredinom decembra 1939. godine, na granici Jugoslavije i Rumunije, u Prahovu. Naime, Rumunija je odbila da im dozoli prolaz bez sertifikata za useljenje u Palestinu, kao i zbog činjenice da je led na Dunavu u onemogućavao svaku plovidbu. Ljudi u transportu su mesecima bili u Kladovu, da bi u septembru 1940. prebačeni u Šabac. U ovom je gradu živela mala, ali ugledna jevrejska kolonija. Posle trodnevnog putovanja, 22. septembra 1940. godine, iz kladovske luke na šabačko pristanište stigla su tri šlepa sa oko 1.200 jevrejskih izbeglica iz srednje Evrope.

¹ Holocaust Center Šabac. E-mail adresa: cteba63@gmail.com.

² Pojedini autori navode broj od 1.370 Jevreja u trnsportu.

Kladovo transport

Brojne grupe Jevreja iz Austrije, Nemačke, Poljske, Češke i Slovačke, bežeći od nacističkog terora, organizovano su transportovane za Palestinu, koja je bila britanski protektorat. Putovalo se Dunavom do Crnog Mora, a onda prekooceanskim brodom do Erec Izraela. Više transporta je uspešno realizovano, ali ne i ovaj o kojem govorimo, u istoriji poznat kao Transport Kladovo – Šabac ili Kladovo transport.

Jevreji izbeglice, 822 lica iz Beča, 150 iz Berlina, 50 iz Danciga i oko stotinu iz Bratislave i Praga, sakupili su se krajem novembra 1939. godine u luci u Bratislavi i desetak dana kasnije brodom „*Uranus*“ zaplovili Dunavom. Krenuli su na rizik jer nisu imali dozvolu britanskih mandatnih vlasti za useljenje u Palestinu. Ulazak je bio ograničen na 75.000 lica jevrejske nacionalnosti na godišnjem nivou, jer tako malom kvotom Britanci su želeli da izbegnu masovne proteste lokalnog arapskog stanovništva.

„*Uranus*“, na kojem se vijorila zastava s kukastim krstom, zaustavio se na mađarsko-jugoslovenskoj granici, gde su putnike čekala tri broda Jugoslovenskog rečnog brodarstva: „*Kraljica Marija*“, „*Car Dušan*“ i „*Car Nikola II*“, koji su za odredište imali luku Sulina, u delti Dunava.

Bez britanskog sertifikata, rumunske vlasti odbile su da odobre tranzit, tako da je Transport ostao u Jugoslaviji. Prvih deset dana proveli su u Prahovu, a poslednjeg dana decembra stigli su u Kladovo, s namerom da tu prezime, jer zbog niske temperature i zaleđivanja, Dunav više nije bio plovao. Emigranti su zimu proveli na hladnim brodovima. Uslovi za život bili su vrlo teški, što saznajemo iz pisama koje su slali rodbini i prijateljima: većina je spavala na brodomskom podu, nije bilo mogućnosti za kupanje i pranje rublja, kratka šetnja po obali uz prisustvo žandarma i pisma koja su bila jedina komunikacija sa svetom. Situaciju u kojoj su bili ovi ljudi najbolje je opisala **Rouz**

Džekobs, izaslanica američko-jevrejske ženske organizacije „*Hadasa*“, koja se nalazila na proputovanju kroz Evropu i zatekla se u Turn Severinu, rumunskom gradiću na drugoj strani Dunava: „*Kakav prizor, kakva sudbina! Svaki od putnika je tragedija za sebe i stoga simbol tragedije jednog naroda.*“

Skućeni prostor, vrlo teška materijalna situacija i nervna napetost povremeno su proizvodili konfliktne situacije, svađe i manje fizičke sukobe. Opravdanje možemo naći u tome da su članovi Transporta bili slučajni partneri, udruženi silom prilika. Bilo je tu poštenih i vrednih ljudi ali i pokvarenjaka, bivših bogataša i potpune sirotinje, intelektualaca, kao i jedva pismenih, religioznih ali i ateista, kao i pripadnika različitih političkih opcija.

Krajem marta normalizovana je plovidba Dunavom, pa su kapetani dobili naređenje da isele Jevreje i vrate brodove u redovan saobraćaj. Veći deo izbeglica (oko 650), uglavnom starijih i bolesnih smešten je po kućama u Kladovu, a mlađi su oformili logor na velikom livadskom prostoru, prvo sa šatorima a nešto kasnije tu su napravljene barake.

U vreme boravka Jevreja u Kladovu, postao je aktuelan još jedan transport. Veliki broj folksdojčera iz Besarabije i severne Bukovine, oko 120.000 ljudi, selio se u Rajh, takođe, koristeći luku Kladovo. Ministarstvo unutrašnjih dela Kraljevine Jugoslavije, u strahu da ne dođe do sukoba Nemaca i Jevreja, u kojem bi folksdojčeri bili daleko nadmoćniji, donosi odluku da Jevreje izbeglice presele u Šabac.

Tako, 22. septembra 1941. godine, u Šabac, grad sa 14.000 stanovnika, dolazi 1.200 emigranata. Smešteni su u Mlin **Jakova Vukosavljevića**, u Ulici Janka Veselinovića, u Magacin praške banke, na kraju Pop Lukine ulice i magacin **Drage Tonković**, a oni koji su imali novca za kiriju, po privatnim kućama.

Tadašnji gradonačelnik, doktor prava **Miodrag Mile Petrović**, činio je sve što je u njegovoj moći da pomogne emigrantima. Zima 1940/41. bila je

vrlo hladna. Dr Petrović, čija je porodica bila mđju najbogatijima u Šapcu, izbeglicama je dozvolio da poseku hektar njegove šume, da se ne bi smrzavali.

Vredni i sposobni, Jevreji su vrlo brzo težak izbeglički život učinili podnošljivim. Uredili su sobe, organizovali kuhinje, opremili stacionar sa 20 kreveta za teže bolesnike, pokrenuli zubnu ordinaciju i apoteku, u sinagogi otvorili školu. Posećivali su u bioskope i šabačku čitaonicu, najviše zainteresovani za stranu štampu. Osnovani su dva amaterska pozorišta i orkestar. Zabeleženo je i da su komponovali nekoliko pesama: *“Mi Kladovo, mi Kladovo”*, *“Wir paken, Wir auspaken”*, *“Jugoslavijo, mi ti se zahvaljujemo”*, *„Pesma Mojsiju“*, ...

Šabačka opština nije imala nikakve obaveze u pogledu finansiranja ishrane i smeštaja Jevreja. Sve troškove snosio je Savez jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije. Ali dolaskom emigranata cene hrane i smeštaja u gradu naglo su skočile. Tim povodom, nekoliko odbornika šabačke opštine, žalilo se predsedniku jugoslovenske vlade **Dragiši Cvetkoviću**, tražeći da izbeglice izmesti iz Šapca.

Šapčanima najdraža ličnost iz Transporta bio je fudbaler **Kurt Hilko-
vic**, koji je pre rata igrao levu polutku u poznatom berlinskom klub *“Tenis Borussia”*. U grad na Savi došao je sa suprugom i dvoje dece, a treće se rodilo ovde. Odmah je postao prvotimac i pomoćni trener FK *“Mačva”*, zbog čega je imao privilegiju da s porodicom živi u hotelu *„Pariz”*. Novinski tekstovi svedoče da je bio najbolji na zelenom tepihu, igrač koji rešava utakmicu.

Zabeleženo je i nekoliko masovnih odlazaka Jevreja iz Šapca, koji su pribavili britanske sertifikate, neposredno pred početak rata. Radi se o skoro 300 osoba, uglavnom omladinaca od 15 do 17 godina, članova *„Omladinske alije”*. Iz poslednjih pisama otpremljenih iz šabačke pošte, saznajemo koliko je potresno bilo opraštanje na železničkoj stanici, onih koji odlaze i onih koji ostaju, bez nade da će pobeći od nadolazećeg rata.

Šestog aprila 1941. godine, Nemačka i njeni saveznici izvršili su agresiju na Kraljevinu Jugoslaviju i vrlo brzo je okupirali. Vojnici Vermahta u Šabac su ušli 13. aprila, a već 10. maja počelo je sprovođenje represivnih mera nad Jevrejima. Naređeno im je da nose žute trake, zabranjeno da rade i posećuju javna mesta, a slični propisi uskoro će biti uvedeni i za stanovnike romske nacionalnosti.

15. jula svi emigranti iz srednje Evrope preseljeni su u Logor na Savi. Lokalni Jevreji (ukupno 63 osobe), napravili su dogovor sa nemačkim vlastima da mogu ostati u svojim kućama, ako plate 520.000 dinara, što je u ono vreme bila ogromna suma. Bez obzira na plaćanje (podmićivanje) i oni su 22. avgusta odvedeni u logor.

Logor na Savi, poznat i kao „*Jevrejski logor*“, bio je deo kasarne poražene Jugoslovenske vojske. Sastojao se od šest baraka, dugačkih 45 a širokih 10 metara. Podovi su bili zemljani a stakla na prozorima polupana, pa su logoraši morali da zakucaju daske.

Logor u kojem je boravilo 1107 muškaraca, žena i dece, beše poluotvorenog tipa. Stražu kod baraka čuvali su folksdojčeri. Jevrejke su bez pratnje vojnika odlazile u grad da čiste i raspremaju oficirske sobe, kasarnu i vojnu bolnicu. Ishrana je bila slaba, pa su logoraši bili više gladni nego siti a pritom su bili izloženi teškim fizičkim poslovima.

Tokom leta 1941. godine došlo je do masovnog ustanka u Srbiji, posebno u oblasti Mačve. Udruženim snagama, partizanske i četničke jedinice pokušale su 21. septembra da oslobode Šabac. Posle trodnevnih borbi, poraženi ustanici su se povukli a u grad je 24. septembra ušla 342. pešadijska divizija Vermahta, poznata i pod nazivom „*Kaznena ekspedicija*“, sa naređenjem opunomoćenog glavnokomandujućeg generala **Franca Bemea** da „*na prepad pokupi u Šapcu sve muškarce od 14 do 70 godina i da ih prebaci u koncentracioni logor, koji ćemo podići severno od reke Save*“.

Istog dana, lupanjem u doboš, oko tri časa popodne, stanovnicima Šapca saopšteno je naređenje nemačke komande da svi muškarci dodju kod hotela „*Jugoslavija*“ i na Zelenu pijacu na Bairu. Ko se po isteku jednog sata ne pojavi na označenom mestu, biće streljan. Okupljeni muškarci, sprovedeni su na polje Mihajlovac, mesto na kome se svake godine održava šabački vašar. Tamo su već bili Jevreji, izvedeni iz logora na Savi. Neki uhapšenici su imali ćebad, zimske kapute, torbe i hranu, a oni koji su kasno čuli naredbu dotrčali su u košulji, papučama, bez komada hleba. Do pet sati popodne, na ovoj velikoj poljani, našlo se svo muško stanovništvo Šapca - po nemačkoj evidenciji, tačno 4.410 osoba.

Zarobljenici su preterani preko Save, u selo Klenak, gde su zadržani dva dana. A onda je krenuo marš ka Jarku. Dvadeset i tri kilometra pređena su za manje od četiri časa. Ko nije mogao da izdrži ubijen je na licu mesta. Kako bi što više izmučili i ponizili Jevreje, Nemci su im naredili da za jednom zaprežnom kuhinjom, u trku pređu sa začelja, na čelo kolone. Pored umornih Šapčana protrčalo je više stotina ljudi sa žutim trakama. Ostalo je zabeleženo da je fudbaler Kurt HilkoVIC ugledavši starca koji je posrnuo i pao, skinuo svoj kratki kožni kaput, ogrnuo iznemoglog čoveka, a zatim ga poneo i tako spasao sigurne smrti.

U toku „*Krvavog marša*“ stradalo je 120 lica - 112 Srba i 8 Jevreja, od toga tri šabačka.

Zarobljeni Šapčani vraćeni su iz Jarka 30. septembra, i smešteni u novoformirani logor na Senjaku, koji je takodje bio kasarna bivše Jugoslovenske vojske, a Jevreji u logor na Savi. No, sudbina jevrejskih zatočenika biće zapečaćena kroz nekoliko dana. Zbog pogibije dvadesetjednog nemačkog vojnika, koji su 2. oktobra upali u partizansku zasedu na putu Topola - Kragujevac, dva dana kasnije, general Beme naredio je da se strelja 2.100 zatvorenika iz koncentracionih logora u Šapcu i Beogradu. Iz logora na Senjaku, uzeto je dve stotina zatvorenika, Srba, i odvedeno u selo Zasavica,

sa zadatkom da na njivi porodice Ljubičić, nedaleko od reke Save, iskopaju rake i pripreme teren za egzekuciju.

11. oktobra, u šest sati uveče, iz lagera u na Savi izvedeno je 805 Jevreja i Roma. Oni su u Klenku potrpáni u vagone i otpremljeni u Srem-sku Mitrovicu, a odatle u Zasavicu, gde ih je čekalo 150 vojnika Kaznene ekspedicije. Streljanje je obavljeno 12 i 13. oktobra, po specijalnoj naredbi generala Bemea, poverljivo - broj 3208/41, u kojoj on precizno određuje: *“Streljanje se vrši puškom, istovremeno u glavu i srce, na odstojanju od 8 do 10 metara!”*

Čedomir Maksimović, zemljoradnik iz sela Štitar kod Šapca, poslednji je živi svedok masakra u Zasavici: *„Uz kočice postavljena je grupa starijih Jevreja. Izgledali su izmučeno i bolesno, neki su se jedva kretali. Mirno su posmatrali šta se dešava, čekujući komandu za pucanje. Onda je na red za streljanje došla grupa mladića, skoro dečaka. Zbijeni u gomili, plakali su, grlili se i opraštali. Vojnici su ih udarali kundacima pokušavajući da ih približe jami. Pošto ni to nije pomoglo, boli su ih bajonetima. Kada su ih postreljali, negde prazna raka, negde puna... Onda nateraju nas dvadesetak seljaka da slažemo mrtve. Terali su nas da kleštima vadimo zlatne zube i da sečemo prstenje. Ja nisam mogao da izdržim. Nemac me gleda pa mi pruži ruku. Izvuče me iz rake. Kaže mi da sednem. Kako ću da sednem kada je četiri prsta krvi ispred rake. Ja čučnem a on viče da sednem, da dodjem k sebi. Daje mi cigaretu. Misli da nisam priseban.*

Video sam kada je jedan Jevrejin pre pucnja skočio u raku a naš seljak iz Dublja je to pokazao Nemcima i vojnik dodje i ubije ga. Posle smo tog seljaka grdili.

Ja ovo streljanje nikada neću moći da zaboravim. Probudim se nekad, sanjam!“

Prvog dana streljanja Nemci nisu naredili zatrpavanje rake. Sutradan, pored jame, zatečeno je više seoskih pasa kako delove tela ubijenih Jevreja razvlače naokolo.

Žene i deca koji su ostali u Šapcu, 26. januara 1942. goidne su po velikoj hladnoći i dubokom snegu prebačeni u logor Sajmište u Zemunu, gde su uslovi za život bili još teži. Završni čin njihove tragedije uslediće krajem marta kada iz Nemačke u Beograd stigne gasni kamion ili „*dušegupka*“. To je vozilo marke „*Zaurer*“, adaptirano za usmeravanje izduvnih gasova motora u hermetički zatvoreni tovarni deo kamiona – pokretna gasna komora. Njime su upravljali SS podoficiri **Gec** i **Majer**, koji su zajedno sa komandantom logora, poručnikom **Andorferom**, režirali vrlo podlu predstavu. Naime, logorašima je dan ranije najavljeno da će biti preseljeni u jedan logor gde su uslovi puno bolji i oni su se dobrovoljno prijavljivali, samo da što pre napuste Sajmište. Sutradan bi u logor ušla dva vozila: običan vojni kamion i „*dušegupka*“. Zatočenici bi u prvi ubacivali svoje stvari na kojima su bili pedantno ispisani njihovi podaci a onda bi ulazili u gasnu komoru, kapaciteta osamdeset mesta. Taj mali transport, uz Andorferovu pratnju krenuo bi ka savskom mostu. Čim bi prešli reku, jedan od dvojice vozača izašao bi i preusmerio otrovni gas u tovarni deo. Nastavili bi put ka Avali, ne obazirući se na nesrećne putnike koji su vikali i udarali po karoseriji. Sve bi se smirilo za najviše desetak minuta a kada bi stigli u Jajince, čekale su ih iskopane rake. Između marta i maja 1942. godine, svakodnevno, osim nedeljom, gasni kamion bi dva puta dolazio u logor. Na ovaj surovi način likvidirano je oko 7.500 lica jevrejske nacionalnosti.

Predosećajući poraz Trećeg rajha, u novembru 1943. godine u Beograd je stigla „*Specijalna komanda 1005*“, sa zadatkom da uništi tragove nemačkih zločina. Nakon četiri meseca iskopavanja, leševi iz grobnica u Jajincima spaljeni su na velikoj lomači.

Posle rata, 11. juna 1945. godine, nemački ratni zarobljenici otkopali su masovnu grobnicu u Zasavici, dugačku 202, široku 2 i duboku dva metra. Pronađena su 834 tela, koja su preneti u novu grobnicu, pored seoskog puta, udaljenu nekoliko stotina metara od mesta streljanja. Ali tu nije kraj seobama. Jevrejska opština iz Beča nameravala je da svoje sunarodnike prenese i sahrani u glavnom gradu Austrije, tako da je druga ekshumacija izvršena 1959. godine. Zbog određenih diplomatskih nesporazuma zamisao bečkih Jevreja nije ostvarena, pa su posmrtni ostaci muških članova Transporta preneti na beogradsko Jevrejsko groblje, gde i danas počivaju.

Koliko je "*Transport Kladovo-Šabac*" značajan u istoriji jevrejskog stradanja, govori i činjenica da se deo optužnice, na suđenju nacističkom zločincu *Adolfu Ajhmanu*, održanom u Jerusalimu 1961, odnosio i na ovaj događaj.

Epilog:

Šta se po završetku rata dogodilo sa naredbodavcima i glavnim izvršiocima zločina nad učesnicima Transporta?

General **Franc Beme**, opunomoćeni glavnokomandujući general u Srbiji: 29. maja 1947. godine, tokom suđenja u Nirnbergu, izvršio je samoubistvo skokom sa četvrtog sprata zatvorske zgrade;

General-lajtnant dr **Valter Hinghofer**, komandant 342. pešadijske divizije Vermahta, umro je 17. februara 1951. godine u Beču, kao slobodan čovek. Nije procesuiran;

SS potporučnik **Herbert Andorfer**, komandant logora Sajmište, 1967. godine uhapšen je u Minhenu. Zbog saučesništva u ubijanju osuđen je na 2,5 godine zatvora. Po odsluženju kazne preselio se u Austriju;

SS podoficir **Edgar Enge**, poznat po nadimkom „*Dželat*“, ađutant potporučnika Andorfera: 5. avgusta 1968. godine sud u SR Nemačkoj ga je proglasio krivim zbog saučesništva u ubijanju, ali se „*odustalo od kažnjavanja*“.

Literatura:

Albahari, David. 2005. Gec i Majer. Beograd: Stubovi kulture

Anderl, Gabriele/Manošek, Valter Manošek. 2003. Neuspelo bekstvo. Beograd: JIM

Arendt, Hannah. 2000. Eichmann u Jerusalimu. Beograd: Samizdat Free 92

Babović, Grigorije-Gliša. 2005. Dnevnik 1941-45. Ruma: Srpska knjiga Ruma

Filipović, Stanoje. 1967. Logori u Šapcu. Beograd: SUBNOR Srbije

Ofer, Dalia/Weiner, Hannah. 1996. Dead-end Journey. New York: University Press of America

Radosavljević, Duško. 2014. „*Bijes prljavih ruku*“ – fašizam nekada i sad, u: Konferencija 70 godina od Holokausta u Subotici: Subotica: Jevrejska opština

Rad je primljen u Redakciju 26. 04. 2023. godine.

Rad je odobren za štampu 25. 05. 2023. godine.

II Prilozi

NEPOSTOJANJE POBUNE USLOV KONTAMINACIJE KULTURE

Razmišljanje o kulturi i njenom značaju, započeo bih citatom **Đura Šušnjića**, koji kulturu razume kao *“pogled na svet ne samo kakav je on bio i kakav jeste, nego i kakav bi mogao i trebalo da bude. Slika sveta koji nedostaje, sanjani zavičaj”* gde je, dakle, *“kultura stvaranje nove stvarnosti koju je proizveo čovek”*. Ako je ovo polazna tačka, postavlja se pitanje šta uslovljava kontaminaciju kulture? Da li su to uverenja da nas postojeći kulturni obrasci ne podučavaju nečemu novom nego nas, preko toga, odučavaju, mitomatizovanjem, postojećeg!? Ali i takve kakve jesu postojeće kulturne obrasce treba više ceniti po pitanjima koja postavljaju nego po odgovorima koje nude. Spretni su u postavljanju pitanja i nevešti u davanju odgovora. **Cvetan Todorov** dodaje: *„Onaj ko veruje u apsolutnu istinu surov je prema drugima.“* To je narativ postojeće ideologije u Srbiji. Možda i one neoliberalne?! Polazimo od pretpostavke da je danas prisutna postmoderna nadišla postojeće ideologije. Postmoderna je uvidela jednu važnu stvar; svi sistemi su isti, *“svi nas više gaze nego paze”*. Svaki je izdao čoveka. Pogotovo politički sistemi. Čak i oni najmanje loši kao što su demokratski sistemi. Ako su nas svi sistemi izdali šta je onda prirodnije od pobunjenog čoveka, koji zahteva da se razgrade svi sistemi ili velike priče - ideali. U tome vidim konstruktivni doprinos dekonstrukciji, u kritici sistema. Već na samom startu susrećemo se sa problemom koji je i predmet ovog teksta. Naime, kako pomiriti i da li je to uopšte moguće, različite kulture kao različite poglede na svet i u krajnjoj liniji možemo li uopšte govoriti o *“kulturi”* koja degradira

¹ Vojvođanska politikološka asocijacija – VPA. E-mail: gorankaludjerovic10@gmail.com.

čovaka ili neku kolektivnu zajednicu. Ili ćemo kulturu koja degradira čovaka nazvati kulturni genocid ili kulturocid! Smatram umesnim podeliti oprečna mišljenja, a potom se i sam odrediti pema pomenutom dualizmu. **Karl Jaspers** je govorio da civilizacije ne mogu jednostavno da nastave da se kreću odvojenim kulturološkim stazama. U mojoj interpretaciji to znači da postoji određena zajednička nit raznolikih kultura. **Imanuel Valerštajn** je govorio da su „*kulture područja na kojima se javlja otpor hegemoniji*“ i kao pobuna protiv „*superiornosti tržišta*“. Moja interpretacije ide ka tome da je Valerštajn smatrao pobunu centralnim mestom u razumevanju kulture. Dakle, kultura je i oružje moćnih i sredstvo otpora slabih. Ilustrovaću to sa dva primera. Gnušajući se, kako kaže, ideologije „**neoliberalnog fašizma**“, reditelj **Kokan Mladenović** je režirao predstavu „*Poslednje devojčice na svetu*“, po tekstu **Maje Pelević**. Motiv za pomenuti komad reditelj je dobio upoznavši se sa „*proizvedenim a nepreuzetim bebama*“ za vreme pandemije korona virusom u jednoj ukrajinskoj klinici za veštačku oplodnju. Direktor pomenute klinike govorio je o bebama kao o robi, gde se „*propituje njihova tržišna vrednost i povećani troškovi održavanja više stotina gotovih proizvoda koji stoje na lageru, a ne mogu da budu isporučeni i preuzeti usled lockdown-a*“. Kokan Mladenović zaključio je da „*nam je sve to ličilo na definitivnu i vulgarnu pobedu neoliberalnog fašizma, na kraj civilizacije i kraj nama poznatog sveta. Ovo je primer reakcije stvaralaca na izgubljenju nadu savremenog čovaka*“. Dakle, otpor hegemoniji neoliberalnog kapitalizma ili fašizma.

Sa druge strane imamo hegemonu kulturu većinske nacije gde „*nikad više velikih Srba i kulta Srbije, a nikad jadnija i opustošenija zemlja u kojoj živimo*“. Nedostatak sposobnosti sagledavanja i osećanja iz perspektive drugog, ništa manje vrednog čovaka, dovode do „*fenomena poznatog kao obeščovečenje drugih*“, pri čemu im se mnogo lakše nanosi bol, a ponašanje prema njima postaje okrutnije, jer, na kraju krajeva, oni i nisu ljudi, pa tako i ne zaslužuju da se prema njima ophodimo „*ljudski*“. U hegemonom političkom diskursu koji je nužan uslov kontaminacije kulture, sada

preovlađujući narativ u Srbiji je *“pomeranje sećanja od heroja ka žrtvama”* što je, *“uslov priznavanja naročitog simboličkog kapitala i raznih vrsta obeštećenja. Cilj permanentne emocionalizacije je da podstakne pojedince da se uključe u moralno nadmoćni identitet centriran oko nacionalne žrtve”*, dakako srpske, reći će **Todor Kuljić**. Hegemonija u ime većinske nacionalne kulture ima funkcionalan značaj I služi da reprodukuje postojeći sistem. Najbolja ilustracija gore rečenog je pesma koja se pevala na poluvremenu košarkaške utakmice Crvena Zvezda – Alba (24.02.2023):

Речи песме “Ђенерале, ђенерале”

Ти велико име носиш
од јунака Хајдук Вељка.

Он је тук’о чете турске
а ти банде арнаутске.

Рефрен:

Ђенерале, ђенерале,
нек’ је твојој мајци хвала
што јунака родила је
да се српству врати слава.
На команду за мнош, браћо!
Твоји момци, дика српска,
разбијају упоришта,
враћају нас на огњишта.

Одавно су Арнаути

злом враћали нашем добру.

С тобом нам се Сунце буди,

на Космету родној груди. (Podvukao GK.)

Ta nacionalistička nenapuštena mantra, nužno proizvodi ili implicira sukobe. To se može ilustrovati otkrivanjem spomen ploče **Mladenu Bratiću**, general-majoru nekadašnje JNA i komandantu Novosadskog korpusa, koji je predvodio napad na Vukovar. Spomen ploča je otkrivena 2019. godine u vojnom kompleksu u centru Novog Sada a to su učinili predsednik pokrajinske vlade **Igor Mirović** i tadašnji gradonačelnik **Miloš Vučević**. „*Bratić je zapovedao napadom na Vukovar i razaranjem toga grada, što je bila jedna od najsramnijih vojnih operacija u modernoj istoriji ratovanja, koja je ostavila neizbrisivu ljagu na obrazu glavnog grada Vojvodine*”.

Da bih ubedljivije ilustrovaio hegemonu ulogu kulture, pa bila ona sprovedena od neoliberalne ideologije sa jedne strane ili nacionalističke sa druge strane, njihova temeljna zajednička nit nije toliko jedno materijalno siromaštvo koliko je to unutrašnja beda jer je u jednom slučaju kapital gospodar a u drugom obeščovečeni drugi.

Oni primeri koji bi trebalo barem da pokušaju da dekontaminiraju područje kulture nailaze na hegemoni nacionalistički otpor. Tako je Novosađanka **Jasna Đuričić** proglašena za najbolju evropsku glumicu 2021. godine za ulogu u filmu “*Quo vadis, Aida?*” a da Novi Sad, evropska prestonica kulture, ni na jedan način nije priznao tu činjenicu, nije uvažio to što je ona postigla. Sve gore rečeno ima potrebu da motiviše progresivne snage zajednice da se okupe i učine pokušaj oko jedne veoma egalitarističke i multikulturološke vizije.

„*Partokratska i patriotska kulturna politika*“, kako bi rekla **Milena Dragičević Šešić**, spreman sam da tvrdim, destilovala je u svom hegemonom nastupu, nešto što bih nazvao „*pravoslavni fundamentalizam*“ kao odgovor kako da srpsko društvo izađe na kraj s dilemama na koje je nailazilo u procesu globalizacije. Argument „*pravoslavnih fundamentalista*“ da imaju pravo da sačuvaju integritet svoje tradicije, što je paradoksalno,

i sam je izveden iz jedne globalne ideje – da narodi i društva imaju pravo na sopstveni identitet i da se od njih očekuje da razvijaju neki oblik kulturološke različitosti. Jednostavno, partikularizam je univerzalan. Ilustracije radi, ideje francuske revolucije o slobodi, jednakosti i bratstvu iz svog partikularnog dobijaju univerzalno značenje. To je zato što same ideje imaju jednu vanvremensku i teritorijalno neograničenu vrednost. Zašto to nije karakteristično za pravoslavni fundamentalizam? Jednostavno zato, što on nije menjanjem spoljnih okolnosti težio i unutrašnjoj obnovi čoveka, već je mnogo što od nečovečnog podigao na nivo instrumentlno poželjnog čak i među svojim sveštenicima (setimo se samo skandala oko **Pahomija**, vladike **Kačavende** i inih sveštenika).

Dolazimo do jednog paradoksa, da nacionalističa ideologija potiče javne poroke (korupcija, laž, podmićivanje, rasprodaja javnih sinekura) sve u saglasnosti sa crkvom.

Prema tome, došli smo do onih kulturnih standarda koji su na najnižim granama u svojoj istoriji. Sve je dozvoljeno. *“Antielitizam je u korijenu ovog stanja u kulturi. Masovna kultura se prosto ruga starim idejama i idealima, tako da se na neki način može govoriti o masovnoj zaveri masovne kulture protiv čoveka. Ukazuje se da se obrazovanje za tržište u proizvodnji roba široke potrošnje mora zameniti obrazovanjem ličnosti: kultura izobilja kulturom duha.”*, reći će Đuro Šušnjić. **Lawrence Lessing** ističe da poziv na uzbunu i pobunu nikad nije bio potrebniji.

Ako bih pokušao realno da sagledam stanje u kulturi u Novom Sadu i generalno u stvarnosti *“naši sugrađani nisu potonuli toliko nisko koliko smo se mi plašili, zato što se nikada nisu ni uzdigli toliko visoko koliko smo mi verovali”*.

Ako sada putem kulture ne udarimo “šamar vremenu” kako bi rekao **Alber Kami**, možemo doći u situaciju da vreme učini kraj čoveku kao humanom biću oduzimajući mu nadu na sadržajnijem i duhovnijem životu.

Rad je primljen u Redakciju 19. 02. 2023. godine.

Rad je odobren za štampu 25. 05. 2023. godine.

INTELEKTUALAC U SAVREMENOJ VOJVODINI – Teze za debatu

1. Četiri su činioca bitno odredila položaj, orijentaciju i ulogu intelektualca u današnjici Vojvodine:

- povratak u kapitalizam sa socijalističkim kompleksnim nasleđem čvrsto ugrađenim u identitet pripadnika svih generacija rođenih do 1980. godine

- unutarjugoslavenski ratovi sa trajnim negativnim posledicama

- pojava višestranačke «meke» diktature kao privida demokratije

- zatvorene granice prema Evropi koje su mlađe generacije ostavile bez saznanja o bitnim elementima demokratske civilizacije i time izložene političkoj manipulaciji ekstremne desnice.

Sva četiri pomenuta činioca delovala su negativno.

2. Zbog ukupnih evropskih političkih i društvenih kretanja neizbežan, povratak u kapitalističko društveno uređenje dogodio se na najgori mogući način. Umesto tranzicijskog smišljenog i pažljivog kretanja ka državi socijalnog blagostanja/staranja, uleteli smo u balkansko-orijentalnu

¹ Tomislav Ketig (1932-2020), bio je redovni član Vojvođanske akademije nauka i umetnosti – VANU, pesnik, pripovedač, romanopisac, dramaturg, enciklopedista i esejista. Pisao je i studije iz istorije i književne kritike.

varijantu divljeg «laissez-faire» liberalnog kapitalizma latinoameričkog tipa. Pljačkaški zahvat «snalažljivih» pojedinaca iz uticajnih krugova bivše društvene strukture – vrhuške velikih društvenih preduzeća, finansijskog sistema, službe državne bezbednosti – udruženih s mafijom, koja je servisirala nebulozne i agresivne projekte Miloševićevog režima, privatizovao je na kriminalni način supstancu društvene privrede. Zbog političke nemoći onog dela bivše opozicije – poštenog, nekorumpiranog proevropskog dela inteligencije u savezu sa klicama novog autentičnog sindikalnog pokreta – celom društvenom skalom, od politike i ekonomije do naučnih i kulturnih institucija konzervativni, antievropski orijentisani intelektualci u sprezi s novim mafiokapitalistima, čvrsto oslonjeni na široku subcivilizacijsku bazu srpskog društva, zavladao su ukupnim društvenim kretanjima i profilirali i unutrašnju i spoljnu politiku, koja nas sve više i sve pogubnije udaljava od ciljeva u ime kojih je srušen miloševićevski totalitarizam.

3. Zaslužuje pomnu analizu ovo što sam nazvao «kompleksnim socijalističkim nasleđem» ugrađenim u identitet građana ove zemlje. Ta kompleksnost se zbog snažnih migracionih kretanja tokom poraća od 1995. godine naovamo svojom složenošću najviše iskazuje u Vojvodini.

Od čega se sastoji to kompleksno socijalističko nasleđe?

Četiri decenije socijalističke Jugoslavije pre svega nisu bile godine ravnomerne i politički i ekonomski jedinstvene evolucije, već nekoliko idejno i socijalno različitih perioda, mada je zemljom upravljala ista politička snaga. Prelazi iz jednog u drugi period bili su dramatični, puni potresa i političkih diferencijacija. To je uslovalo i da se kao dominantan razvio «ketmanski» profil intelektualca, vernog svim političkim opcijama koje su mu osiguravale društvenu promociju. Tako je i bilo moguće da se u procesima dezintegracije države sav taj formalno jedinstveni intelektualni korpus, većinom sastavljen od pripadnika Saveza komunista idejno polarizira i raspe i prikopča za nove opcije koje su, pobeđujući u toj haotičnoj protokapitalističkoj situaciji nudile novu šansu društvene promocije i egzistencijalne sigurnosti.

U Vojvodini, koja je unutar Republike Srbije bila najmanje izložena takvom raslojavanju, zahvaljujući svojoj evropskoj civilizacijskoj tradiciji i tome što je u njoj jedinoj uspela da se, posle dramatičnih događaja tokom Drugog svetskog rata, ponovo stabilizuje visokotolerantna multinacionalna društvena struktura, tokom «događanja naroda», a naročito s dolaskom izbegličkog srpskog stanovništva s drugih jugoslavenskih, pretežno ruralnih područja, koje je konfliktna situacija iz koje su došli, još više usmerila ka nacionalnom ekskluzivizmu, jezičak na vagi se takođe pomerio ka nacionalističkoj opciji.

Kao rezultat delovanja svih tih komponenata danas su se u Vojvodini uobličila dva modela intelektualnog ponašanja:

a. Zatvorenost u sopstvene nacionalne okvire, pri čemu se u srpskom korpusu ili manifestuje tolerantnost prema manjinskim zajednicama ili agresivnost. U prvom slučaju vodi se računa da «nas posmatra Evropa», pa se do demarkacije do koje se pravo na nacionalno nedeljivu državotvornost smatra neupitnim iskazuje paternalistička dobrohotnost poklanjanja širokih nacionalnih i građanskih prava ostalim žiteljima uz podsećanje da se «zna gde je njihova država», te da je ne traže tu gde žive. Agresivnost se manifestuje kroz diskretno organizirane ili podsticane nacionalističke incidente, pri čemu se, uz to širenje nesigurnosti i straha, od strane njihovih naručilaca javno iskazuje potencirana, hipokrizijska naklonost ka saradnji sa organizovanim oblicima dominantno nacionalnog manjinskog delovanja.

Zatvaranje u nacionalne okvire kod manjinskih zajednica u Vojvodini otpočelo je devedesetih godina prošlog stoleća kao odbrambeni refleks pred rastućim miloševićevskim hegemonističkim osvajanjima vojvođanskih institucija i društava. Pri tome je to zatvaranje kod slovačke i rusinske inteligencije imalo pretežno oblik kulturne homogenizacije, kod rumunske i hrvatske je dobilo i blagu političku boju, a kod mađarske je kroz koncepciju manjinske autonomije postalo oblik političkog organizovanja konkurentan autonomističkom vojvođanskom pokretu.

Posle rušenja SPS-ovske diktature neke kulturne i naučne institucije počele su vraćati svoj višenacionalni karakter, ali većina još uvek ima obeležja nacionalne ekskluzivnosti.

b. Otvorenost prema svetu, posebno sve sadržajnije komunikacija sa progresivnim intelektualcima Zapadne i Srednje Evrope. Ta još intelektualna manjina, ali sve brojnija, glasnija i u javnom mnjenju uticajnije formirala se od dela intelektualaca koji su i u godinama od 1968. (studentski protesti) do 1987. bili u nesporazumu s režimom jer su zagovarali građansku političku multipolarnost i širu slobodu javnog izražavanja od one koje je, naročito posle odlaska vrhovnog političkog arbitra socijalistički samoupravni sistem bio spreman da dopusti (drugi deo te inteligencije se svojim zaokretom udesno, osobito u konfliktnim devedesetim godinama potpuno diskreditovala i danas čini intelektualnu okosnicu i PR ekstremnog srpskog nacionalizma). Njima su se pridružili i brojni progresivni intelektualci koji su prihvatili određene oblike učešća u samoupravnoj politici nadgradnje, zatim deo intelektualaca koji su se nakon 1992. u Hrvatskoj i Bosni opredelili za egzodus i većina manjinske inteligencije kojoj je to bila jedina opcija koja im je osiguravala kontinuitet dotadašnjeg opredeljenja i očuvanja pozicije integralnog dela kako vojvođanskog multikulturnog prostora tako i njihove matične kulture.

Novosadski intelektualni milje nije u potpunosti reprezentativan za sve aktivne kulturne centre Vojvodine, ali zbog koncentracije kulturnih i naučnih institucija u glavnom gradu Vojvodine daje razloga za ozbiljnu zabrinutost kako za sadašnje stanje tako i za perspektivu duhovnog života Pokrajine.

Najznačajnije kulturnim i naučnim institucijama ili dominira nacionalni konzervativizam ili ekskluzivizam, ili, ako su van interesa vladajuće gradske političke strukture, one tavore i propadaju, a oba konstatovana stanja su koračanje unazad i nestajanje one intelektualne Vojvodine koja je

prednjačila i kvalitetom svojih kulturnih i naučnih institucija i okupljenošću ostalih tada jugoslavenskih kultura i šireg kulturnog područja Srednje Evrope oko vojvođanskih kulturnih i naučnih programa i manifestacija.

Uveren sam da su ove preliminarne konstatacije dobar uvod za šire elaboriranje stanja i konkretizaciju.

Rad je primljen u Redakciju 20. 04. 2023. godine.

Rad je odobren za štampu 25. 05. 2023. godine.

III Recenzije i prikazi

NORMALIZACIJA BESRAMNOSTI

(**Edže Temelkuran**. 2022. *“Kako ostati bez domovine: sedam koraka od demokratije do diktature”*. Beograd: Krupni plan)

“Sve na čemu su diktatori do sad morali vredno da rade jeste potiskivanje istine. Mi, svojim potezima govorimo da to više nije potrebno, da smo dosegli duhovni mehanizam koji može ogoliti istinu od bilo kakve važnosti. Mi smo, kao slobodni ljudi, na vrlo fundamentalan način slobodno odlučili da želimo da živimo u nekakvom postistinskom svetu.”

(**Stiv Tešić**, *“The Nation”*, 1992.)

Autorka **Ece Temelkuran** (Edže Temelkuran), turska novinarka u političkom izgnanstvu od 2016. godine, svedokinja kompleksnih procesa zarobljavanja društva i rastakanja političkih institucija u Turskoj od strane Stranka pravde i razvoja, napisala je knjigu-vodič *Kako ostati bez domovine: sedam koraka od demokratije do diktature*, kroz koji se komparacijom političkih i socioloških fenomena u različitim političkim režimima² može

¹ Diplomirani politikolog, kresojas@neobee.net.

² Termin politički režim koristimo u duhu u kojem je Boden pravio razliku između političkog poretka i političkog režima, polazeći od pojmova suvereniteta i legitimiteta, određujući

identifikovati šablon narastajućeg desničarskog populizma. A kako bi se, na temelju iskustva Turske ali brojnih drugih država u kojima svaka generacija ima svoja sećanja na ratove, zore vojnog udara, obračune sa neistomišljenicima koji se bez razlike na političku tradiciju i istoriju etiketiraju kao izdajice i teroristi, kao lažni narod i lažna elita, pronašao način da se populistička razgradnja demokratskih institucija blagovremeno spreči i zaustavi.

Autorka odgovor na pitanje: kako se suprotstaviti diktatorskim tendencijama i zarobljavanju države i društva od strane autokratskog režima, "klovna koji preuzima ulogu predsednika ili psihotičnog vladara koji iz svoje palate daje naredbe naciji", nalazi u polju praktične politike i nužnosti pokretanja globalnog dijaloga, jer je populizam pošast koja zahvata brojne i različite političke zajednice.

Politički angažman, aktivizam i građanska odgovornost su odgovor na činjenicu da "*šablon političkog ludila*" koji pokrivamo benignim izrazom "rastući populizam", ne nameću samoproklamovane vođe, već neporecivo nastaje kao inicijativa iz naroda i podržana od naroda, kao "istorijski proces koji pretvara banalnost zla u zlo banalnosti".

U jednoj rečenici, rastući populizam nije ništa drugo do rastuća, nezaustavljiva žudnja da se "*ja*" pretvori u "*m*". Zaglušujuća buka banalnih rečenica koje odjekuju političkim prostorom poništava upozorenje **Hannah Arendt** (Hana Arent), da je "*želja za sudjelovanjem i to htijenje izgovarati*

vrstu političkog režima prema nosiocu suverenosti, a na način kako Jovan Đorđević elaborira: "Boden pravi razliku između države odnosno njenog 'oblika vladavine' i vlasti, odnosno političkog režima. Na osnovu toga razlikovanja on tvrdi, da jedna monarhija, odnosno monarhistička država, u kojoj se suverenitet nalazi u rukama vladaoca, može istovremeno biti i demokratija, ako su svi građani ravnopravni, odnosno ako su svima 'dostupne javne funkcije'. Ako ovo pravo nije jednako, odnosno ako ono pripada jednoj 'odabranoj' ili privilegovanoj grupi, tada postoji aristokratski politički režim koji se isto tako sam po sebi ne može suprotstavljati monarhiji. Situacija može biti obrnuta." (Đorđević, 1973: 115). Ili kako to Hegel pregnantno sažima: u azijskoj despotiji se sprovodila volja jednog, u antičkoj grčkoj i rimskoj oligarhiji volja nekolicine, a u zapadnoj demokratiji volja većine jer su u njoj svi slobodni.

"mi" bilo sasvim dovoljno da se i najveći zločini učine mogućima".³ (Hannah Arendt u razgovoru s Joachimom Festom)

Knjiga je jasno strukturisana i uz uvod, autorka u sedam poglavlja analizira faze kroz koje se populističke vođe transformišu od apsurdnih likova do zastrašujućih autokrata, korumpirajući sve segmente društva. Jedan: Stvori pokret; Dva: Poremeti logiku/ zlostavlaj jezik; Tri: oslobodi se sramote: nemoralnost je *"in"* u svetu postistine; Četiri: Razmontiraj pravne i političke mehanizme; Pet: Dizajniraj svog građanina; Šest: Pusti ih da se smeju užasu; i Sedam: Izgradi sam/a svoju državu.

Iako ne piše naučni traktat o populizmu, ključna pitanja koja postavlja: zašto se i pod kojim uslovima građani odriču temeljnih ljudskih prava i sloboda i sa radošću pristaju na isprošeno partijsko političko milosrđe; zašto *"obični, normalni građani"* u određenim okolnostima entuzijastično podržavaju autoritarne vođe i procese fašizacije, zašto pomažu premrežavanju društva denuncijantskom infrastrukturu⁴; zašto se mase bore za *ropstvo kao da je u njemu spas (Spinoza)*; kako su građani počeli da rade protiv sopstvenih interesa, ne protiv uzroka siromaštva i vlasnika multinacionalnih kompanija već protiv medija; pod kojim okolnostima se politika okreće protiv stvarnih interesa samih građana, prema poznatoj formuli plebiscitarnog cezarizma: *"Dali ste nam glasove, a sada ćutite i slušajte!"* (Matić, 2002: 136), svrstavaju knjigu Edže Temelkuran u dugi tradicijski red pokušaja da se rasvetle uzroci *dobrovoljnog ropstva*, od antičkih očeva političke teorije, velikih književnika poput Šekspira čiji se gotovo kompletan opus bavi pitanjem: *„Kako društva sazrevaju za pojavu despota i zašto se*

³ Hannah Arendt im Gespräch mit Joachim Fest, Das Thema, SWR, 1964., dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=jF_UvHhbZIA, https://www.autograf.hr/ekskluzivno-na-autografu-hannah-arendt-o-slucaju-eichmann/#_edn7.

⁴ Jedan broj teoretičara, pored populizma sa demokratskim ili poludemokratskim osobinama govori i o populističkim diktaturama, a praoblake nalazimo u plebiscitarnom cezarizmu, bonapartizmu ili peronizmu. (Tadić, 1996: 169)

inače ponosni ljudi pokoravaju golaj bestidnosti tiranina?“ (Grinblat, 2020: 8), mislilaca prosvetiteljstva i **Etienne de La Boétie** (Ejten de la Boesi), do **Milana Podunavca** i njegovih renesansnih pasaža o strahu i despotizmu.

Zadržavanje na nivou deskriptivnog, uz mnoštvo primera koji ilustruju okolnosti nastanka i razvoja populističkih pokreta asociraju na knjigu Šta je populizam?⁵, a misao **Samuel Beckett** (Semjuel Beket): *“Večito probao. Večito propao. Ne gubi volje. Pokušaj opet. Propadni opet. Propadni bolje.”* se kao globalno civilizacijsko kulturno nasleđe deli i citira u obe knjige.

Iz novinarskog rakursa, kao svedok i neposredni učesnik brojnih javnih događaja, uključiv i danas mitsku sliku protesta u Geza parku, autorka ne izvodi teorijske pretpostavke nastanka ovih fenomena koji se odigravaju u poslednje dve decenije, niti ih definiše⁶, već povlači paralele i izdvaja političke događaje, pojave i fenomene koji nose atribut populističkih, upoređuje javni diskurs u režimima koji se prepoznaju po imenu ključnog političkog aktera: **Recep Tayyip Erdoğan** (Erdogan), **Donald Trump** (Tramp), **Orbán Viktor** (Orban), **Владимир Владимирович Путин** (Putin), **Hugo Chávez** (Ugo Čavez), **Jarosław Kaczyński** (Jaroslav Kačinjski), **Đuzepe Pjetro Grilo** (Bepe Grilo), **Nigel Paul Farage** (Najdžel Faraž)...

⁵ Jan-Verner Miler ne daje odgovor na pitanje šta je populizam, već na deskriptivnoj ravni opisuje da: populizam nije nimalo sličan kodifikovanoj doktrini, ali jeste niz određenih tvrdnji i ima nešto što bi se moglo nazvati unutrašnjom logikom; nije, kao što mnogi posmatrači misle, koristan korektiv demokratije nad kojom je na neki način prevlast uzela elita, već je kao nekakva stalna senka moderne predstavničke demokratije i stalna opasnost. (Miler, 2017: 022-023)

⁶ U razumevanju fenomena može pomoći temeljna analiza Milana Matića: “Među različitim formama i tipovima populizma koji su se razvijali još od engleskih seljačkih buntara (levelera) početkom 17. veka, a kasnije naročito tokom 19. i 20. stoleća, u jednim su izraženija obeležja pokreta, u drugim ideologije ili pristupa politici, a u trećima obeležja osobenog političkog stila ili pak samo skrivene socijalne tendencije, koja se u određenim društvenim slojevima politizuje i razbuktava u stanjima kriza ili ugrožavanja njihove socijalne pozicije...U populizmu se, isto tako, nalaze primese i elementi drugih i koherentnijih ideologija i pokreta (socijalizam, konzervativizam, demokratija..), što dovodi do daljih problema u razjašnjenju suštine i opštih svojstava populizma kao socijalne tendencije i političkog fenomena, čiji značaj u savremenom svetu raste i obnavlja se u novim uslovima i oblicima.” (Matić, 2002:76).

Ali i tek puka deskripcija⁷, navođenje izgovorenog i opis događaja, otvaraju brešu svestremenosti te nema niti potrebe za suptilnim asocijacijama: u navedenim primerima, kao i u knjizi neopisanim, ali nama dobro poznatim, neporeciva je i nadasve nezaustavljiva ambicija da se brutalnost, besramnost i apsurd uspostave kao nova normalnost.

A kako se uspostavlja nova normalnost?

U jesen 2002. godine, Stranka pravde i razvoja prvi put je učestvovala na izborima. Na pitanje novinarki Edže Temelkuran kako da budu predstavljeni, odgovaraju: *“Možete nas nazvati pokretom, pokretom čestitih ljudi.. Mi smo više od partije. Promenićemo čitav naš korumpirani sistem.”*⁸ *Okupiti nove predstavnike naroda, neuprljane politikom, nove dostojanstvene Turske..Mi smo turski narod. A kad kažem narod, mislim pravi narod.”*⁹

A šta odlikuje pravi, čestiti, pristojni narod koji normalnost uzdiže na viši nivo?

Nema razlike u **Šekspirovom** opisu želje **Ričarda Plantadženeta** Trećeg vojvode od Jorka da dođe na vlast i po cenu sklapanju saveza sa siromašnim, koje će njegov saveznik nahuškati da linčuju elitu, pa se protiv pisara podiže optužnica iz razloga jer: *“ume da čita, piše i računja”* i *“neka umre, naređujem da ga obesite zajedno s njegovim perom i mastionicom*

⁷ Mnogi pokušaji identifikacije jezgra populizma su opisni i moralistički po svom pristupu, a jedan od tipičnih bi mogao da glasi da je populizam pokret ili skup političkih shvatanja i uverenja koja polaze od premise da pozitivne vrednosti pripadaju običnom narodu i čoveku. (Matić, 2002: 80).

⁸ “Narodni pokret za državu neće okupiti samo pripadnike Srpske napredne stranke i drugih političkih partija, već i nestranačke ličnosti i sve one kojima je stalo do pristojne i racionalne Srbije..Mnogo je važnije nego što mislite i da normalnost u Srbiji izdignemo na viši nivo”, “Vučić: Narodni pokret za državu okupiće sve one kojima je stalo do Srbije”, *Studio b*, 10. mart 2023, <https://studiob.rs/vucic-narodni-pokret-za-drzavu-okupice-sve-one-kojima-je-stalo-do-srbije/>

⁹ Po Janu Verneru-Mileru ključna tvrdnja populizma je: samo neki ljudi su stvarno narod (Miler, 2017: 032).

oko vrata". (Grinblat,2020: 47-49)¹⁰ i rečenice koju će 600 godina kasnije izgovoriti **Michael Andrew Gove** (Majkl Gov) bivši britanski ministar za kabinetske poslove: "Ljudima u ovoj zemlji je dosta eksperata"¹¹, ili Donald Tramp: „Oni sebe nazivaju elitom. Mi smo elita. Mi smo super elita.“ i Najdžel Faraž 24. juna 2016, dan nakon referenduma za Brexit: "Ovo je pobjeda za pravi narod, pobjeda običnog naroda, pobjeda pristojnog naroda." Bez razlike što smo promenili milenijum, stoleće i doba, istovetne rečenice koje putuju iz veka u vek nepogrešivo pronalaze svoje adresante i adresate.¹²

Izvori besramnosti

“Čoveka sa kojim se ne može razgovarati treba se plašiti.”

(Albert Camus)

Autorka potcrtava da je prvi, ključni korak koji vodi nepovratnom urušavanju poverenja u svrshishodnost demokratskih institucija, poništavanju načela podele vlasti i uzajamne kontrole i ravnoteže, razaranju de-

¹⁰ U opisu karakteristika populizma Peter Wiles (Vajls) izdvaja desetine mogućih crta koje se u njemu sreću i između ostalog: naglašavanje moralnih stanovišta i pogleda, umesto određenog programa; traženje vođe u mističnoj vezi sa narodom; pojava koja je bliža pokretu nego političkoj organizaciji; i sledstveno, izražava antiintelektualizam i nema određeniju ideologiju. (Vajls, 1969: 71. i 166.).

¹¹ "Vidim da stručnjaci postaju nepoželjni", *Deutsche Welle*, 2.jun 2019, <https://www.dw.com/bs/vidim-da-strucnjaci-postaju-nepo%25BEeljni/a-48993721>.

¹² Dnevni list *Politika* objavio je 10. jula 2019. autorski tekst predsednika Republike Srbije "Elita i plebs", u kojem se između ostalog navodi: "Lepo su smislili, narode crkni, dok oni lepo žive, a ako nam se suprotstavite, vi kugo narodna, mi prepametni i od Sebe izabrani, slomićemo vam kičmu, kao i onim malobrojnim predstavnicima naroda koji ga se ne stide. I, povrh svega, pišaće nam po grobovima, jer je to vrhunac izraza njihove intelektualne dominacije i stvaralačke nadmoći...Naročito, i što su nepismeniji i neobrazovaniji, to snažnije napadaju, a posebno sladostrašće pokazuju kada se obračunavaju sa diplomama i njihovim nosiocima, jer, koga briga za znanje, diploma je sve, forma je najvažnija, zato su oni elita, a mi ostali krezuba stoka. I džabe što su naše diplome najčešće ispisane višim ocenama, progoniće vas dok ste živi, jer vi, u stvari, nemate pravo na diplomu. Ma koliko glupi, lenji i aljkavi bili, to pripada samo njima..." <http://www.politika.rs/scc/clanak/433411/Elita-i-plebs>.

mokratske političke kulture, prvi korak koji vodi *“firserskoj demokratiji”*¹³ je - infantilizacija masa kroz infantilizaciju političkog jezika.

Mobilizacija masa je sledeći, lakši korak. Nakon toga, zombirana zajednica u kojoj je uništen koncept pravde i minimum moralnosti, prepušta se vođi.

Infantilizacija političkog jezika i posuvraćanje javnog govora podrazumeva da se fundamentalna pravila logike proglašavaju zločinom protiv napretka države, koja je ekonomski tigar u Evropi, Aziji, celom svetu, protiv zlatnog doba, suverenosti, sveopšte transformacije. Vlasnici lažnih diploma i izmišljenih biografija, poluintelektualci¹⁴ poništavaju autoritet nauke, zdravog razuma i osnovnih moralnih vrednosti. Vremenom, raste broj intelektualaca koji prelaze na drugu stranu, ne samo zato što je *“sve manje sramota podržati populiste, nego zato što to postaje normalno”*.

Autorka prikazuje model karakterističan za populističke javne debate i tipsko izrugivanje pravilima logičkog mišljenja, kojom prilikom se koriste sledeći argumenti:

1. *Argumentum ad hominem* (opovrgavanje argumenta kroz napad na ličnost protivnika umesto pobijanja suštine argumenta) – Vi i vama slični ste vladali...

¹³ U knjizi *“Orban: mađarski strongmen”* Pol Lendvai pokušava da klasifikuje Orbanov režim i odlučuje se za termin – firserska demokratija, da bi istakao izrazitu centralizaciju moći u Orbanovim rukama. Ovaj izraz je na tragu opisa Mađarske kao mafijaške države, što je termin koji je skovao mađarski sociolog Balint Mađar (prikaz Jana-Venera Milera, New York Review of Books, 2018).

¹⁴ Slobodan Jovanović proučavajući srpski nacionalni karakter i kulturni obrazac opisuje kao paradigmatičnu pojavu „poluintelektualca“ koji nastaje u uslovima slabljenja javne svesti i „kvareži naravi“. Poluintelektualac “ne razume i ne ceni duhovne vrednosti“, a uspeh razume u „čaršijskom“ smislu, „u društvenoj utakmici taj diplomirani primitivac bori se bez skrupula“, on je „dobar laktaš“, a kada dospe na vlast biće „korupcionaš“, njegov cilj je da se kroz politiku obogati i na visokim položajima „progospoduje“. (Jovanović, 2009: 51-52).

2. *Argumentum ad ignorantiam* (podilaženje neznanju tvrdnjom da je ova pretpostavka tačna jer još uvek nije opovrgnuta) – Vidite? Ne možete dokazati...
3. *Argumentum ad populum* (zaključak da je ova pretpostavka tačna jer mnogo ljudi veruje u nju) – Pravi narod ove zemlje drugačije misli.
4. *Reductio ad absurdum* (namera da se dokaže ili opovrgne neki argument pokušavanjem da se dokaže da on vodi ka apsurdnom zaključku) – Ubili biste svakog da biste dokazali ...
5. *Ad-hoc zaključivanje* (objašnjavanje zašto određena stvar može da sadrži argument za ono što jeste) – Demokratija se bavi poštovanjem ideja, dakle poštujujte moju ideju.

U mainstream političkom rečniku posebno mesto zauzimaju reči poštovanje¹⁵ i uvažavanje¹⁶.

I ključno, kompleksni demokratski procesi se svode na izbore, redovnost izbornih ciklusa se ukida, normalizuju se vanredni izbori i najavljuju naredni već po okončanju jednog izbornog ciklusa a pre formiranja vlade¹⁷,

¹⁵ Kada je Tramp stupio na političku scenu američku politiku je preplavila reč poštovanje. "Poštovanje prema Mađarima" je bio stranački slogan FIDES-a na izborima za Evropski parlament 2014. Orban zahteva poštovanje od Nemačke, SAD, EU, žali se da je "poštovanje retka roba u Evropi i da samo poštovanje može spasiti kontinent", Tramp će učiniti Ameriku ponovo velikom, Erdogan Tursku, Orban Mađarsku, a Vučić Srbiju.

¹⁶ Aleksandar Vučić u obraćanju na mitingu u Jagodini 8. marta 2017: "Nije naša pobeda u tome što neko drugi nešto neće moći da uradi, već zato što konačno poštuju to što je Srbija umela da se bori za mir i stabilnost, što nismo ništa tuđe želeli, ali svoje ne damo, pobeda je u tome što Srbija i naš narod nisu poslednja parija, nisu uvek krivci za sve, što Srbija postaje poštovana i uvažena u svetu", rekao je Vučić. <https://insajder.net/arhiva/vesti/vucic-doziveo-sam-da-mi-stoltenberg-kaze-hvala>.

¹⁷ Polovinom oktobra 2020. godine, 110 dana nakon izbora za narodne poslanike, u trenutku kada još nije formirana Vlada iako je jedna koalicija osvojila tročetvrtinsku većinu, predsednik Republike Srbije najavio je mogućnost da bi mandat u tom trenutku neformirane Vlade, mogao da traje svega godinu i po, umesto četiri godine, te da se mogu očekivati vanredni izbori u 2022. godini. Tako se i desilo, i to su bili treći vanredni izbori za

strah od rata, siromaštva, migranata..se eksploatiše u nedogled, a rezultati vekovne borbe za osvajanje najmanje tri generacije ljudskih prava¹⁸ se olako predaju u ruke stranačkih oligarhija i pretvaraju u stranačko političko milosrđe, u par crvenih novčanica, hleb i paštete sa vođinim likom, nekoliko grumenova uglja..Stalni izbori daju mogućnost vođi da se predstavlja i kao opozicija vlastitoj stranci, na koncu i samom sebi, proglašavajući nastojanje opozicije da osvoji vlast, što je legitiman čin svakog političkog aktera, činom nacionalne izdaje.

Svi neistomišljenici režima se proglašavaju neprijateljima, mrziteljima države i porodice¹⁹, razbojnicima²⁰, retki mediji koji istražuju korupcionaške afere partije na vlasti se optužuju da se bave terorističkom propagandom, a pojedinci koji se zalažu za vladavinu prava, teroristima. Po meri vladajućeg režima se oblikuju novi građani, a svi koji se ne slažu su, po Erdoganovim ili Putinovim rečima *“dobrodošli da odu.. čak ćemo im i karte kupiti”*. Neprijatelji režima se produkuju na dnevnom nivou, podrazumeva se da najveću žrtvu nosi vođa, jer on najviše radi, žrtvuje se za celu naciju: *“Oni žele da ja odem. Kad Erdogan ode, Turska će biti uništena.”*

Bezobalna bestidnost partijske države poništava i ljudskost neistomišljenika. Sladostrasno, sadističko, nepojamno izivljavanje²¹ je preporuka

deset godina, s tim da su u deceniji vlasti Aleksandra Vučića, 2012-2022, redovni izbori bili raspisani samo jednom, 2020. godine.

¹⁸ Vode se rasprave o uvođenju i četvrte i pete generacije ljudskih prava, koje su primerene digitalnom dobu.

¹⁹ Hoće vlast jer vide da je kasa puna: Predsednik Vučić - Oni nemaju svoju politiku i program, vode se samo jednim - da me mrže%20vode%20se%20samo%20jednim%20-%20da%20me%20mrže”. <https://www.novosti.rs/vesti/politika/1213630/predsednik-aleksandar-vucic-vucic-obracanje-opozicija-milica-djurdjevic-stamenkovski/komentari/svi>.

²⁰ Erdogan neistomišljenike naziva razbojnicima i upozorava ih da ih neće dirati ako se budu lepo ponašali.

²¹ 2020. godine, tokom suđenja za pogibiju radnika u fabrici Namenske industrije Lučani ispred suda u Ivanjici se „spontano“ okupilo nekoliko stotina radnika kako bi izrazili podršku direktoru fabrike. Nekadašnje kolege su vređale i poginulog mladića i njegovog oca, a aplauzom su pozdravili direktora. „Svi su me napustili. Svi oni s kojima sam porastao, s kojima

za dalje napredovanje u hijerarhiji vođinih sledbenika.²²

Napred pobrojano možemo okarakterisati kao pokazatelje rastočnosti institucionalnog, pravnog i demokratskog političkog polja i kao potvrdu da je osnovni cilj demagoškog i autoritarnog populizma, večan i samo jedan: očuvanje “čiste i neogranične političke vladavine”, a ne zalaganje za stvarne društvene i demokratske promene.²³

Šta da se radi?

“Ako se ljudi ujedine, središte neće popustiti.” (William Butler Yeats)

Predvidivo, političke pojave koje pripadaju registru manipulativnih formi autoritarnog i regresivnog populizma, počev od antičkih demagoga, ruskog narodnjaštva, do populizma shvaćenog kao *osobena moralistička imaginacija politike* (Miler, 2017: 030) prati neizbežno pitanje: šta da se radi? Šta je odgovor na populističko uništavanje demokratskih institucionalnih i vrednosnih pretpostavki jedne političke zajednice?

Jer, iskustvo potvrđuje da je u društvu u kojem su razoreni osnovni uzusi logike i pristojne komunikacije, u kojem su “*vulgarnost i neznanje*

sam išao u školu. Napustili su me zbog straha od lokalnog moćnika, od diktatora. To su moje komšije prve. Ljudi koji žive u kući do moje kuće, moji drugovi iz škole, koje poznajem ceo život.” “Godišnjica nesreće u Lučanima: Boriću se za sina dok sam živ”, *NovaS*, 14.jul 2020, <https://nova.rs/vesti/hronika/godisnjica-nesrece-u-namenskoj-boricu-se-za-sina-dok-sam-ziv/>.

²² 2018. godine, kada se ubila mlada nastavnica koja je ostala bez posla, jer nije bila članica stranke, aktivistikinja Erdoganove stranke, istih godina kao i nastavnica je postavila komentar na socijalne mreže: “Pa pošto se ubila, mora da je bila ateistkinja, tako da ide u pakao. Jedan socijaldemokrata manje 😊”

²³ “Tim svojstvima demagoškog i autoritarnog populizma i njegovom stalnom obuzetošću problemima reprodukcije vlasti i dominacije vođa i oligarha, mogu se objasniti odlaganja, zaobilaznja, i konačno, slabi efekti i neuspesi čitavih serija simuliranih reformi i promena, odnosno, potisnuti strah od dubljih reformi, koje bi mogle poljuljati i samu poziciju vladajućih elita.” (Matić, 2002: 119).

najcenjenije vrline”, jezik političke debate “*sveden na nivo tuče u kavezu*” a javnim prostorom dominira “*ludačka arogancija neznalica*”, naivno verovanje da se populistu može raskrinkati – proveravanjem činjenica, držanjem za reč, promocijom konstruktivnog novinarstva, pokušajima da se postide promoteri najneverovanijih konfabulacija.

Iskustvo potvrđuje, bez iznimke, i da je naivno verovanje tzv. neopredeljenih da iskazujući puno razumevanje za populističke parole: da je *establišment korumpiran*, da postoje *pristojni* ljudi, da je veliki deo društva *zapostavljen i odbačen*, ne pomažu i dodatno ne osnažuju populistički režim. Na istom fonu su i intelektualci koji opravdavaju i intelektualizuju besramnost populističkog režima u ime *uzdrnavanja korumpiranog establišmenta* i krive intelektualce koji ne pristaju na kolaboraciju sa režimom, da su *izgubili dodir sa realnošću i pravim narodom*.

Odgovor na pitanje: šta da se radi, autorka pronalazi u političkom angažovanju građana: autentičnom, odlučnom, organizovanom i pravovremenom delovanju. Odlaganje delotvornog političkog angažmana zarad zaludno-sholastičkog *pseudo-razumevanja* uzroka koji porađaju patrimonijalni režim bestidnog vođe i njegovih sledbenika, neminovno vodi odbačenosti na “*rubove bojnog polja*”. U otetoj državi, koja više nije naša “*sami treba da budemo gladijatori*”. Jer, saterani smo na marginu i više zapravo nemamo gde da odemo.

Nema sumnje da je cilj kojim je izdavač bio vođen u štampanju ove knjige, traženje razumljivog odgovora na pitanje: kako politika populizma zasnovana na podelama i očiglednim neistinama uspeva da bude tako efikasna, ispunjen. Međutim, ono što nedvosmisleno ukazuje na nedostatne kapacitete, a da bi se zaokružio kompletan izdavački projekat, jesu propu-

sti. Naime, prikaz je naslovljen i govorimo o knjizi *Kako ostati bez domovine: sedam koraka od demokratije do diktature*. Međutim, na koricama se neće videti ovaj, već naslov *Kako ostati bez države: sedam koraka od demokratije do diktature* dok je na prvoj strani i u podacima za katalogizaciju naslov *Kako ostati bez domovine: sedam koraka od demokratije do diktature*. Utisak je, da je knjizi nedostajalo još jedno čitanje i da bi se u tom slučaju izbegle slovne, gramatičke i stilske greške: npr. već u fusnosti 1 (str. 12.) u primedbi prevodioca se objašnjava referenca na Kristalnu noć i navodi datum 09. oktobar 1938, umesto 09. novembar 1938. godine.

Literatura:

- Đorđević, Jovan (1973). *Politički sistem*. Beograd: Privredni pregled
- Grinblat, Stiven (2020). *Tiranin: Šekspir o politici*. Beograd: Vulkan izdavaštvo.
- Jovanović, Slobodan (2009). *Kulturni obrazac*. Beograd: Stubovi kulture
- Matić, Milan (2002). *Liberalizam, populizam i demokratija: tri eseja iz političke teorije*. Beograd: Službeni list SRJ
- Miler, Jan-Verner (2017). *Šta je populizam?* Beograd: Fabrika knjiga:Peščanik
- Tadić, Ljubomir (1996). *Politikološki leksikon. I izdanje*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Wiles, Peter A. "Syndrome, Not a Doctrine, Some Elementary Theses on Populism", in *Ionescu G., Gellner E. (1969). Populism: Its Meaning and National Characteristics*, London: Wiendenfeld and Nicholson

Rad je primljen u Redakciju 20. 02. 2023. godine.

Rad je odobren za štampu 25. 05. 2023. godine.

STRANICE KOJE PLENE

(Povodom knjige **Dragana Rokvića**, "*Leksikon kulture Jevreja*", Subotica: izdanje autora, 2023.)

Priređivanje rečnika kulture subotičkih Jevreja nesumnjivo je obimna, zahtevna i izazovna i stvaralačka avantura. Tim više jer se radi o jednom narodu koji je ostavio dubokog traga u razvoju ovoga grada (Subotica), jer se radi o smutnim i prekretničkim vremenima (18-19. vek), jer se radi o posledicama i uticajima koje i danas baš nismo uspeli da razumemo. Dakako, ovo tim više jer su u pitanju ličnosti, porodice, graditeljstvo, vera i običaji i pojave.

Listajući stranice prošlosti Dragan Rokvić se zaputio ka nesagledivim lavirintima ljudskog duha i imaginacije, pokušavajući da prebere, da selektira, da izdvoji, da ukaže na ono što je vredno u memoriji ovih ulica i i što ne treba zaboraviti. U pitanju su sekvence života ne samo Jevreja, već i drugih etnonacionalnih zajednica koji su gradili ovaj grad i na koje smo ponosni. Ovaj rečnik je važan i zbog toga što u ovim prostorima poslednjih decenija nismo razumeli istoriju i što smo je ponavljali - kako će to reći **Andrej Mitrović** i **Ištvan Bibo**. Dakle, potvrdili smo se kao površni akteri nerazumevajući izazove ne samo vremena, već i društvenih, političkih i inih konstelacija.

U optici ovog štiva je kultura Jevreja u rečničkom konstrukt i formatu sa njenim osobenostima na mikro planu, u jednoj lokalnoj zajednici,

¹ Profesor u Univerziteta Singidunum u penziji. E-mail: subosko@gmail.com.

u gradu. To je u osnovi dobra laboratorija da se ponešto nauči, da se vidi kako nešto ne može, da se uoče zablude i promašaji. Zato ova knjiga daje pregršt argumenata u prilog koji imaju kulture i načini života. Ona nadilazi lokalne osobenosti i pokušava da ukaže na opšte, univerzalne koordinate rada i življenja.

U mnoštvu rukavaca koji izviru iz ove akribije zadržaću se samo na nekoliko; da bih pokazao značaj i vrednost ovoga štiva:

1. Uloga Jevreja u prošlosti, u razvoju ovoga grada nije kao što navodim marginalna niti zanemarljiva, posebno ako se fokusira 18-19. i prva polovina 20. veka, vreme koje ova knjiga posebno provocira. To je vreme i te kako vidljivog i važnog učešća Jevrejske zajednice u razvoju grada koje i danas traži izučavanje. Naprosto, bojim se, mi do danas nismo izvukli baš neke ozbiljne pouke iz tih odnosa i tog vremena. Od mnoštva razloga, da napomenem da je to vreme naglog razvoja kapital načina proizvodnje života, instaliranja saobraćajnica i druge privredne i duhovne infrastrukture. Sa Jevrejima je u grad dolazila kompetentnost, znanje, iskustvo, poslovna preduzimljivost, ali i široki spektar progresivnih, da ne kažem levih ideja i inicijativa. Dolazio je jedan način života koji je nadilazio agrarnu svest, samodovoljnost, ćiftinsku i fiškalsku razbibrigu i stvarao kopče sa okruženjem. Te socijalne i političke konstelacije imaju veze i sa današnjim vremenima, samo ih valja uočavati.

2. Ne jadikujem za bivšim režimom i državom, za socijalizmom i Jugoslavijom. Međutim neprihvatljivo je **da na takav način odu sa istorijske scene** na skladište istorije taj režim, poredak i država. Neprihvatljivo je da se u procesima raspada ubije oko 200.000 stanovnika, da se raseli oko dva miliona, da polovina (10 miliona) bude zakinuta za razne rodbinske, poslovne, saradničke i prijateljske veze. Videlo se koliko se nerazuma i iracionalnosti izlilo, pa ako hoćete i izliva i danas u ovim prostorima. A, vidi se danas da kapitalu treba alternativa, vidi se da je Jugoslavija bila potrebna Evropi,

da se ta Evropa ne može uspostaviti u svom ozbiljnom političkom i pravnom subjektivitetu sa politikom koja je na sceni. Toj Evropi je naprosto trebalo da apsolvira Jugoslaviju radi nje same. Koliko li je samo pogrešila ta svetska birokratija, ti funkcioneri svetskog kapitala? Teško se može poricati da je rat u Ukrajini između ostalog i došao kao nasleđe i posledica političkih i društvenih procesa koji su ostali neapsolvirani prilikom raspada Jugoslavije. Ovde pre svega mislim na “*nedodirljivost*” NATO mehanizma u političkom odlučivanju, na izostajanje demontaže blokovskih, militantnih poluga vlasti, na bezočnu eksploataciju ovih prostora, na...

3. Držim da su Jevreji jedna od impregnirajućih nacionalnih zajednica u svetu koji imaju nemale naslage i kapacitete interkulturalnosti, multikulturalnosti i iskustva života **sa** drugim, različitim. Kuda nas to vodi savremeni digitalni kapitalizam? Zar ne vidimo da se pred nama godinama odvija golema **horizontalna pokretljivost** naroda, etničkih grupa, profesija koje traže svoje mesto pod suncem, zazivaju toleranciju i život sa drugim, različitim bez sukoba, koji traže veće parče sreće i blagostanja. Seoba je uvek bilo i biće, samo je problem ceha koji se plaća socijalizacijom i asimilacijom u novoj sredini.

Moram reći da ne delim mišljenje **Jorama Hazonija**, iz knjige “*Vrline nacionalizma*”, u kojoj piše da se danas najbolje može odupreti imperijalnim i anarhičnim varijantama kapitalizma sa tradicionalnom porodicom i nacionalnom državom. Mislim da su to preživeli politički agregati i da oni nemaju uspešnu korespondenciju sa izazovima ovog vremena. Mislim da je **Juval Noa Harari** daleko bliže rešenjima, knjiga “*21. lekcija za 21. vek*”, kada predlaže da nam je potrebno novo i drugačije čitanje i promišljanje ne samo našeg nasleđa i istorije, već i aktuelnih političkih alata, koji korespondiraju sa izazovima ovog vremena. Smatram da nam je potrebna drugačije čitanje i promišljanje građe koju nam nudi i ovaj leksikon. Golemi su izazovi pred nama jer su neminovne promene u unutrašnjoj strukturi kapitala,

u odnosima čoveka prema prirodi, prema drugom čoveku, prema tehnici, etc. Trebaju nam drugačiji odgovori ako želimo da apsolviramo ovo vreme i da obezbeđujemo sadržajnije oktave zadovoljstva, sreće i blagostanja.

4. Još je davno **Fihte** govorio o društvima u kojima će politika biti suvišna. **Šimon Peres** danas piše da nam u društvu trebaju sve više inovatori a sve manje političari. Iz ovih optika ima smisla posmatrati kulturne i duhovne realitete jednog naroda i specifičnosti njegovih emancipatorskih kapaciteta i potencijala na intelektualne ešalone društava. Nacija kao "*zamišljena*", maglovita zajednica, stvara privide identiteta i mogućnosti svekolikih zloupotreba od ograničavanja za nezavisnost i oslobađanje do porobljavanja, pljački i osvajanja. U tom spektru teško se dolazi do mere, do optimalnog istorijskog pozicioniranja u kojim njeni politički konstrukti neće raditi protiv čoveka i njegovog dostojanstva.

5. Ne dovodim u pitanje nacionalne identitete već zagovaram da se konstituišu i na drugim sadržajima, a ne samo na "*krvi i tlu*". Navođeni Šimon Peres će zapisati da smo upućeni danas da gradimo "*start-up*" nacije, da bi bili akteri i subjekti budućih društvenih i političkih odnosa. Moramo shvatati i prepoznavati bogatstva među ljudima koja su daleko veća i važnija od onih koji postoje pod zemljom (rude, minerali). To valja prepoznavati i nadasve koristiti. Radi se dakle o drugom, drugačijem, o znanju, o sposobnostima, o afirmaciji vrednosti, slobode, dobra, o našem dostojanstvu. Nije nepoznato da su nam danas i te kako potrebni "*komplementarni i višestruki identiteti*" (**Linc** i **Stepan**) kako bi ljudske potencijale stavljali u funkciju emancipacije, ljudske sreće i zadovoljstva. Potrebne su nam progresivne, leve ideje koje provociraju i kritikuju postojeće i otvaraju nove horizonte ljudske postojanosti. Svojevremeno je **Milan Kangrga** pisao da ako hoćemo da mirno, skrušeno i komotno živimo onda budimo desničari - ne talasajmo. Prizivanje konzervativne porodice i nacionalne države, neupitanost dominacije kapital načina proizvodnje života neće nas daleko odvesti. Sve to vodi ka

saginjanju glave, ka oveštalnim oblicima poslušnosti i potčinjenosti, sve to vodi ka ponavljanju već viđenog. Ako hoćemo promene upućeni smo da budemo progresivni, da budemo levičari, da sledimo sopstvene naboje emancipacije i dostojanstva, da ih udružujemo i da ih povezujemo sa drugima.

Dragan Rokvić je listajući stranice prošlosti ovih prostora ponudio jednu inspirativnu građu za knjige koje će se tek napisati, koje će doći nakon ovog štiva. Dakle, radi se o knjizi koja će se potvrđivati i koja će nadam se trajati sa knjigama koje će biti napisane. Ovde je podosta toga ponuđeno tako da se mogu očekivati novi naslovi i nove stranice koje će svedočiti o vrednosti ovoga štiva. Autor nam nagoveštava nastavke; što samo govori da ćemo imati još bogatije i korisnije štivo od ovog koje je pred nama.

Može se autoru što šta prigovoriti, može se kritikovati u ostalom kao i svaka dobra knjiga. Možda je ovde izostala neka unutrašnja tipologija, neko tematsko i vrednosno situiranje pojmova, neko selektiranje ličnosti, pojedinaca, porodica, neko preciznije lociranje profesija, zanimanja, neko... Međutim izleda da je autor namerno ostavio slobodu budućim korisnicima ove knjige i oslobodio nas svojim misaonih konstrukata. No, sve u svemu imamo susret sa redovima i stranicama u kojima je uložen trud, u kojima se prepoznaje autorski pristup. Na stranicama ove knjige stanuje mukotrpnost i upornost, ostaje ostalo.

Ovaj leksikon naprosto vredi imati pri ruci, vredi ga konsultovati i koristiti. Mnogo toga će nam u našoj mentalnoj, duhovnoj i stvaralačkoj vizuri sa njom biti daleko jasnije, ne samo o prošlosti već i o sadašnjem vremenu. A ima li od ovoga važnijeg poslanja za jednu knjigu?

Rad je primljen u Redakciju 26. 04. 2023. godine.

Rad je odobren za štampu 25. 05. 2023. godine.

Uputstvo autorima

Program: Word for Windows
Pismo: latinica
Font: Times New Roman
Veličina fonta: 12
Prored: 1,5 (1.5 lines)
Minimalni obim: 20.000 karaktera (uključujući i praznine, *with spaces*).
Maksimalni obim: 40.000 karaktera (uključujući i praznine, *with spaces*).

Svaki tekst treba da ima naslov, ime i prezime autora, naučno i/ili nastavno zvanje, naziv ustanove u kojoj je zaposlen (univerzitet, fakultet, organizacija, ime i prezime).

Pri navođenju, strana imena prvi put navesti u originalu, a zatim ih transkribovati.

Svaka tabela i/ili grafikon treba da sadrže broj, naslov, izvor, kao i da pokažu svoju funkciju u tekstu.

U fusnote upisivati samo propratne komentare.

Na kraju citata otvoriti zagradu i u nju uneti prezime autora, godinu izdanja i stranu.

- jedan autor: (Podunavac, 2006:77)
- dva autora: (Linc/Stepan, 1998: 148)
- slučaj kada se citira autor čija su dela navedena u spisku literature više puta a izdata iste godine: (Orlović, 2010 b: 123)

U spisku literature autore treba navesti po abecednom redu.

Red navođenja u slučaju knjiga: prezime, ime, godina izdanja, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, izdavač.

Primer: Stojiljković, Zoran (2006). *Partije i partijski sistem Srbije*. Beograd: Službeni Glasnik.

Primer navođenja teksta u knjizi: Keane, John, (2010). „Što je dobro u demokratiji?“ u: *Država i demokratija*. Beograd: Službeni glasnik

Primer navođenja teksta iz časopisa: Pavlović, Vukašin, Teorije elita u političkoj sociologiji klasične i savremene koncepciji: *Godišnjak 2011*, Vol. V, Br. 5 (2011), pp. 9-47

Objavlivanjem teksta autor prenosi sva autorska prava na izdavača časopisa.

LISTA RECENZENATA:

Prof. dr Boško Kovačević, Univerzitet Singidunum Beograd

Prof. dr Tibor Purger, University Rutgers, New Brunswick

Prof. dr Svenka Savić, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

Prof. dr Besim Spahić, Fakultet političkih nauka Sarajevo

Prof. dr Vladimir Ilić, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Prof. dr Krešimir Žigić, (Center for Economic Research & Graduate Education
- Economics Institute, Prague

Dr Davorka Budimir, Transparency International Hrvatska, Zagreb

Prof. dr Petar Teofilović, Fakultet za pravne i poslovne studije Novi Sad,
Univerzitet Union Beograd

Prof. dr Magdalena Rekšć, Department of International and Political
Studies, University of Lodz

Prof. dr Mensur Kustura, Pravni Fakultet, Univerzitet u Travniku

Doc. dr Katinka Beretka, Fakultet za pravne i poslovne studije Novi Sad,
Univerzitet Union Beograd

Doc. dr Andrea Ratković, Fakultet savremenih umetnosti Beograd,
Univerzitet Privredna akademija Novi Sad

Dr Goran Kaluđerović, Nacionalna služba za zapošljavanje, Novi Sad

Prof. dr Aleksandar Molnar, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Prof. dr Đokica Jovanović, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Mr Žarko Paunović, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

Nikolina Matijević, MA, Vojvođanska politikološka asocijacija

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

32

POLITIKON: časopis za istraživanje fenomena politike / glavni i
odgovorni urednik Duško Radosavljević. - 2023, 34. Novi Sad: Vojvođanska
politikološka asocijacija, 2012. 24 cm

Tri puta godišnje.

ISSN 2217-883X
COBISS.SR – ID 270430471